

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Tõnis Tõldsepp

**SUNDKOLLEKTIVISEERIMISE ERINEVUSED JA SARNASUSED
EESTIS JA NÕUKOGUDE LIIDUS**

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Olaf Mertelsmann

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	3
Historiograafia.....	5
1. Sundkollektiviseerimine Nõukogude Liidus.....	7
1.1. Nõukogude Liidu põllumajandus kollektiviseerimise eelsel perioodil	7
1.2. Kollektiviseerimise põhjused Nõukogude Liidus	11
1.3. Kollektiviseerimiseks kasutatud meetodid.....	12
1.4. Kollektiviseerimise tagajärjed.....	16
2. Sundkollektiviseerimine Eestis	18
2.1. Eesti põllumajandus kollektiviseerimise eelsel perioodil	18
2.2. Kollektiviseerimise põhjused Eestis.....	22
2.3. Kollektiviseerimiseks kasutatud meetodid	24
2.4. Kollektiviseerimise tagajärjed Eestis	30
3. Sundkollektiviseerimise võrdlus Eestis ja Nõukogude Liidus.....	35
3.1. Kollektiviseerimise erinevused	35
3.2. Kollektiviseerimise sarnasused	36
Kokkuvõte.....	38
Kirjandus ja allikad	41
The differences and similarities in collectivization campaign in Estonia and Soviet Union. Summary	44
Lisad.....	45
Lisa 1. Põllumajandustoodangu langus ja ekspordi suurenemine Nõukogude Liidus	45
Lisa 2. Talupoegade sotsiaalne mobiilsus NEP-i perioodil.....	46
Lisa 3. 1923. aasta kääriskriis	47

Sissejuhatus

Selleks ajaks, kui Nõukogude võim Eestisse jõudis, oli iseseisvusperioodil välja kujunenud juba üsna edukas põllumajandus. Toodangust jagus maarahva ja linnainimeste toitmiseks, aga lisaks ekspordiks. Riigi juhendamisel ja abiga prooviti talutöid efektiivsemaks ning ratsionaalsemaks muuta, sealjuures olid paljud riigiametnikud ka ise eeskujulike talude omanikud. Peamiseks põllumajandusharuks kujunes loomakasvatus. Loomakasvatases olid küll paremad turustustingimused, kuid teisalt nõudis see rohkem koostööd ühistutega.

Maareformiga sai suur osa rahvast maad juurde ning uustalupidajate arv kasvas peaaegu poole võrra. Hirm, et uued põllumehed ei saa talu juhtimisega hakkama, osutus alusetuks: 1920. aastate esimeseks pooleks oli põllumajanduse tootlikkus saavutanud ennesõjaaegse taseme. Samas kahandas maareform suurte mõisate mõjuvõimu, mistõttu pidid mõisnikud, kes maale edasi jäid, hakkama ülejäänud maarahvaga võrdsetes turumajanduse tingimustes võistlema.

Talupoegade elu ei piirdunud vaid kodupõlluga. Avalikus elus osaleti erinevate organisatsioonide ja ühistute kaudu, mis muuhulgas aitas neil kursis olla kollektiviseerimisprotsessiga Venemaal. Võib öelda, et eesti talupoegade n-ö informeeritus maailmaasjade suhtes oli üpris suur.

Nõukogude Liidus 1928. aastal algatatud põllumajanduse kollektiviseerimine ja kulakute vastane kampaania oli suunatud iseseisva põllumajanduse vastu. Eesmärgiks oli hävitada vene küla ja tagada režiimi stabiilne viljaga varustamine. Kolhoseerimise saavutamiseks kasutati repressiivseid meetmeid. Ka Eestis toimunud kampaanias kasutati kümnekond aastat sarnaseid meetodeid, mis mujal, ja lähtuti varasematest kogemustest kolhoosikorra juurutamisel. Ei lubatud ühtegi teist võimalust peale kollektiviseeritud põllumajanduse, kuid see oli Eestis domineeriva loomakasvatuse tingimustes eriti sobimatu.

Vene oludes välja kujunenud süsteem suruti Eestis peale, võtmata arvesse kohalikke tingimusi või rahva soove. Eesti Vabariigi aegne ajaloolane Paul Hinnov, kes hiljem ka kolhoosniku elu tunda sai, on sellest lähemalt rääkinud oma kolhoosielu kirjeldatavates memuaarides „Kui need talud tapeti“. Hinnov seletab: „Eestis pidi see üleminek kõigi eelduste kohaselt toimuma vähemate raskustega kui aastat viisteist varem Venemaal, sest talurahvas oli siin hoopis kindlamini peos ega olnud tal mingit võimalust vastupanu osutada, liiatigi olid nüüd „vigade“ vältimiseks ulatuslikud kogemused olemas.“¹

Iseseisvusajal saavutatud edusammud hävitati vaid mõne aastaga. Pealtnäha võib tunduda, et Eestis tehtud kampaania oli vanades liiduvabariikides toimunud varasemate kampaaniate koopia, kuid nende vahel oli siiski mõningaid olulisi erinevusi. Käesolevas bakalaureusetöös on võetud vaatluse alla nii erinevused kui sarnasused. Põhieesmärk on võrrelda Eesti ja Nõukogude Liidu sundkollektiviseerimise kampaaniaid.

Töö koosneb kolmest osast. Esimeses osa kronoloogilistes lõikudes antakse lühiülevaade kollektiviseerimise protsessist Venemaal. Peatükkidest saab vajalikud taustateadmised kollektiviseerimise protsesside võrdlemiseks. Esimese osa lõpuks on leitud vastused küsimustele, miks kollektiviseeriti Nõukogude Liidu põllumajandus, milliste meetmetega sunniti talupoegi kolhoosidega liituma ning millised olid majanduslikud ja poliitilised tulemused/tagajärjed režiimi ja talupoegade jaoks.

Töö teises osas antakse ülevaade põllumajanduse kollektiviseerimisest Eestis. Ka teise osa peatükkide lõigud on kronoloogilise ülesehitusega, kuid jooksvalt tuuakse juba välja ka olulisemad punktid kampaaniate erinevustes ja sarnasustes. Teise osa lõpuks on lugejale vastatud küsimused, miks kollektiviseeriti Eesti põllumajandus, kuidas erinesid repressiivsed meetmed varasemast kampaaniast ning mille poolest erinesid ja sarnanesid majanduslikud ning poliitilised tulemused Eestis, võrreldes varasemate kampaaniatega.

Töö kolmandas osas esitatakse lühidalt ja selgelt kampaaniate erinevused ja sarnasused.

¹ Hinnov, Paul (1999). Kui need talud tapeti: lehekülgi ühe küla ajaloost. Tartu: Ilmamaa, 9.

Historiograafia

Ajaloolased, kes soovisid enne Nõukogude Liidu lagunemist kirjutada kollektiviseerimisest seisid silmitsi mitmete piirangutega. Riigisisestest ajaloolaste võimalused olid kärbitud ideoloogiliste nõuetega, mis pärast Stalini surma küll veidi kergenesid, samas on autoreid ka sellest perioodist, kelle tööd on kriitilisel kasutamisel asjakohased. Riigiväliste ajaloolaste võimalused olid samuti piiratud, kuna puudus piisav ligipääs arhiivmaterjalidele. Tähtsamate autorite ja tööde hulka, mis ilmusid nõukogude perioodil kuuluvad:

- Ervin Kivimaa "Eesti Kommunistliku Partei tegevus vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimisel aastail 1944-1950", mis ilmus 1970. aastal;
- Evald Laasi „Eesti NSV talumajapidamiste kollektiviseerimise ettevalmistus ja selle teostamine 1944-1949“, kirjutatud 1966.aastal;
- Ants Ruusman „Põllumajanduse taastamine ja kollektiviseerimine Eesti NSVs aastail 1944-1950“ ilmus aastal 1967;
- Evald Laasi ja Edgar Tõnurist "Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine", mis ilmus 1978.aastal.

Välisautoritest peab mainima Rein Taagepera uurimust „Soviet collectivization of Estonian agriculture“, mis ilmus ajakirjas „Journal of Baltic Studies“ 1979. aastal ja põhineb suuresti ülanimetatud autorite tööel, kuid kirjutades väljaspool Nõukogude Liitu ei olnud ta piiratud ideoloogiliste nõuetega.

Alles pärast iseseisvumist oli esimest korda võimalik kirjutada kollektiviseerimisest ja sellega kaasnenud repressioonidest ideoloogilisi nõudeid silmas pidamata ja võimalik oli kasutada suur hulk materjale, millele ajaloolastel okupatsiooni perioodil ligipääs puudus.

Kollektiviseerimist on uurinud teiste hulgas David Feest, kelle teos „Zwangskollektivierung im Baltikum: die Sowjetisierung des estnischen Dorfes 1944-1953“ ilmus 2007. aastal. Eelmainitud töö on üks mahukamaid ja detailsemaid uurimusi

kollektiviseerimisest Eestis. Kahjuks ei saanud selle töö autor seda ebapiisava saksa keele oskuse tõttu kasutada. Tema sulest on samuti ilmunud peatükk „The Collectization of Agriculture in the Baltic Soviet Republics“, mis ilmus 2014. aastal raamatus „The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe“ ja seda on ka siin töös kasutatud. Stalinismiaegset kolhoosi ja kollektiviseerimise majanduslikku poolt on uurinud Olaf Mertelsmann. Küüditamisi ja repressioone on uurinud Aigi Rahi-Tamm, kelle töö on kokku võetud doktoriväitekirjas „Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis.“ Kulakute vastast kampaaniat on uurinud Anu Mai Kõll, kelle töö on kokkuvõetud teoses „The village and the class war: anti-kulak campaign“. Jelena Zubkova on kirjutanud sovetiseerimise protsessist Balti riikides. Kolhoosi igapäevaelu on kirjeldanud Paul Hinnov ja Valter Udam.

Nõukogude majandusajaloo historiograafiast saaks kirjutada eraldi töö. Oluline autor käesolevas töös on Robert Conquest, kelle teos „Harvest of sorrow“ ilmus 1986. aastal. Ent seda teost tuleb kasutada kriitiliselt, kuna selles on mõned ideelised vead, mida autor on arhiivide avanemisel ka tunnistanud. Nõukogude majandusajaloo kirjeldamiseks on kasutatud Robert William Daviesi teoseid. Olulisem neist on „The Economic transformation of the Soviet Union, 1913–1945“. Tähtsal kohal selle töö esimeses osas on järgmised autorid: Sheila Fitzpatrick, Lynne Viola, James W. Heinzen, kelle teos „Inventing a Soviet Countryside“ on eriti oluline mõistmaks uue majanduspoliitika e neppi perioodil toimunud arenguid Nõukogude Liidu põllumajanduses.

1. Sundkollektiviseerimine Nõukogude Liidus

1.1. Nõukogude Liidu põllumajandus kollektiviseerimise eelsel perioodil

Esimesed katsed põllumajandust kollektiviseerida tehti juba kodusõja ajal. 1918.–1919. aastate alguspoole peamine eesmärk oli rajada riigi subsideeritud kollektiviseeritud talude võrk. Asutati nelja tüüpi kollektiviseeritud majandeid:

1. sovhoosid ehk riigifarmid – neis maksti palka talupoegadele;
2. kommuunid (vn *Сельскохозяйственная коммуна*) – talupojad harisid koos maad ning jagasid ka kasumi omavahel, mõlemal juhul kuulus maa riigile;
3. „TOZ“ (vn *Товарищество по совместной обработке земли*) – ei olnud tõelised kollektiviseeritud külad, vaid ühistud, kus organiseeriti kollektiivset kündmist ja saagikoristust ning tulud jagati kõikide liikmete vahel. Tööriistad ja loomad jäid majapidamiste käsutusse;
4. artellid (vn *Артель*) – maa kuulus talupoegadele, kes koondasid ühiseid ressursse, nt tööriistu ja tõmbeloomi, ning harisid maad kollektiivselt. Kümme aastat hiljem kujunes artell mudeliks, mida kasutati Nõukogude Liidus põllumajanduse sundkollektiviseerimise kampaanias, sealhulgas ka Eestis.²

Juba 1919. aastaks oli V. I. Lenin põllumajanduse kollektiviseerimise vastu, sest see oli näidanud vähest progressi. Kodusõja lõppedes tunnistati, et vähemalt lähitulevikus ei suuda kollektiviseeritud põllumajandus tootlikkuse langust peatada. Lisaks sellele ei olnud režiim suuteline subsideerima sadu mööda Venemaad laiali paisatud väikeseid kolhoose. Kadus

² Suny, Ronald Grigor (2011). *The Soviet experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*. New York, Oxford: Oxford University Press, 105.

lootus, et kollektiviseeritud põllumajandus oleks suurele osale talupoegadest kõitev. Valmistuti ette, et maaprovintside sotsialiseerimine kujuneb pikemaks protsessiks.³

Põllumajanduse Rahvakomissariaat ja V. I. Lenin – aga ka teised parteiliidrid pärast tema surma – lootsid uue majanduspoliitika ehk NEP-i perioodil ühistutele, mis oleksid samm edasi kollektiviseerimise suunas. Samas eraldas partei ühistute loomiseks ning käigushoidmiseks liiga vähe ressursse. Kodusõja ajal loodud kolhoosid ja sovhoosid jäeti suuremalt jaolt samuti üksnes iseenda eest seisma.⁴

Vastupidiselt kommunistide ootustele hakkas traditsiooniline külakogukond *Сельское общество* tugeva valitsuse puudumisel ja kollektiviseeritud talude sektorita muutuma ainukeseks tõsiseltvõetavaks institutsiooniks maal. Pärast Veebruarirevolutsiooni laienesid kogukonna võimupiirid suuremaks kui Vene impeeriumis lubatud oli. Olukord legaliseeriti 1922. aasta maaseadusega, mis asetas külakogukonna maaomandivormi võrdsele tasemele teiste meetoditega, sealhulgas kollektiviseeritud vormidega.⁵

Pärast Lenini surma kujunesid kollektiviseerimisega seotud arutelud osaks poliitilisest võitlusest Kommunistliku partei parem- ja vasakpoolsete fraktsioonide vahel. Bolševikud teadsid, et kapitali kogumine on tööstusrevolutsiooni eelduseks ning seda oli oma töödes kirjeldanud ka Karl Marx. Nõukogude režiimil puudus industrialiseerimiseks vajalik kapital. Kuivõrd oldi poliitiliselt isoleeritud, ei saadud välisriikidelt laenu – seega tuli ressursid koguda riigisiselt,⁶ ja mõlemad fraktsioonid mõistsid seda. Küsimus oli, milliste meetmetega peaks need ressursid talupoegadest „välja pigistama“.

Parempoolsete programmi võib kokku võtta järgmiselt: pidi toimuma vaikne areng, kasutamata ühtegi drastilist meedet talupoegade vastu. Eesmärk oli neid rohkem innustada ja efektiivsemalt tootma suunata, ilma et nad peaksid karistusi kartma. Nikolai Buhharin ja teised parempoolsed said aru, et maal ei tohi korruga kahte vastandlikku poliitikat ajada. Miks peaks talupoeg üles näitama initsiatiivi, kui ta võidakse kulakuks kuulutada?

³ Heinzen, James W. (2004). *Inventing a Soviet Countryside: State Power and the Transformation of Rural Russia, 1917–1929*. Pittsburgh (Pa.): University of Pittsburgh Press, 39, 55.

⁴ samas 150–151.

⁵ samas 160.

⁶ Fitzpatrick, Sheila (1994). *The Russian Revolution*. Oxford, New York: Oxford University Press, 114.

Talupoegade rikastumisest saaks eelkõige kasu riik, millel tekiks suurem turg tööstuskaupadele ja laekuksid suuremad maksutulud, mille abil omakorda tööstust arendada.⁷

Parempoolsete programmi põhimõtteliseks probleemiks kujunes asjaolu, et kuigi tööstus oli 1920ndate keskpaigaks taastatud, ei olnud tegu arenguga. Taastumise käigus seati vanad tsariaegsed tehased, mis olid kodusõja ajal tootmise lõpetanud, taas tööle. Ühtlasi oli vaja suuremat tööstuslikku investeringut, vastsel juhul võis selles sektoris taas oodata taandarengut. Taandareng oleks tähendanud, et režiimil ei ole enam talupoegadele tööstuskaupu pakkuda ja talupojad, kes müüsid režiimile juba niigi vähe vilja (võrreldes ennesõjaaegse tasemega), lõpetaksid viljamüügi täielikult. Kaasnenud oleks veelgi suurem majandussurutis.

Vasakpoolsete arvamusi esindas Jevgeni Preobraženski, kelle arvates oli edu võtmeks industrialiseerimine, mida tuleb kiirendada. Vajalikud ressursid pidid tulema maalt, mille kohta kasutas ta väljendit „sisemine koloonia“ ning protsessi ennast nimetas „primitiivseks sotsialistlikuks akumulatsiooniks“.⁸ Repressiivseid meetmeid – v.a rikkamate talupoegade kõrgem maksustamine – talupoegade suhtes kasutada ei tohtinud. Mõlemal fraktsioonil puudus põllumajandusega seotud detailne programm. Olid ainult mõningad ideed efektiivsuse ja tootlikkuse parandamiseks ning selle maksustamiseks. Põhitähelepanu pöörati tööstuse arendamisele.⁹

1920-ndatel kujunes omaette vaidlusteemaks kulaku-küsimus. Ühel pool olid marksistlikud sotsioloogid ja majandusteadlased, kes said hariduse Kommunistliku Akadeemia Põllumajanduse Instituudis. Nad väitsid, et maal on toimumas evolutsioon kapitalismi poole, ja otsisid märke sotsiaalsest diferentseerumisest. Samas oldi vaenulikud traditsioonilise külakogukonna suhtes, kuna ei usutud, et selle siseselt on võimalik tootlikkust suurendada. Teistsuguseid vaateid esindasid mittemarksistlikud teadurid, kes

⁷ Cohen, Stephen (1980). *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888–1938*. Oxford: Oxford University Press, 177.

⁷ Suny, Ronald Grigor (2011). *The Soviet experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*. New York, Oxford: Oxford University Press, 170.

⁸ Seda terminit kasutas esimesena Lev Trotski.

⁹ Conquest, Robert (1986). *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine*. New York, Oxford: Oxford University Press, 64–68.

olid seotud Timirjazevi nimelise Põllumajanduse Akadeemiaga. Nemad seletasid maal toimuvat kui loomulikku tsüklilist arengut, mis oli tingitud maade ümberjagamisest külakogukonnas. Mittemarksistlike teadurite järgi on teatud hetkel üks majapidamine jõukam, kuna on rohkem töötavaid inimesi ja vähem ülalpeetavaid, samas teiste jõukus väheneb, sest on rohkem ülalpeetavaid (vanurid, lapsed, invaliidid) ja vähem töötajaid. Selline olukord ei ole aga permanentne ega põhine sellel, et rikkamad talupojad ekspluateeriks teisi majapidamisi.¹⁰

Kodusõja lõpul esitasid statistikud kulakute arvuks 3%, enne sõda oli see aga 15% kogu maarahvast. Kulakutel oli küll rohkem kapitali, ent isegi kõige rikkamatel – 3,2% talupoegadest – oli ainult 2,3 tõmbelooma ja 2,5 lehma rohkem, võrreldes keskmise talupoja 1,0 tõmbelooma ja 1,1 lehmaga. Nendest majapidamistest vaid 0,6% olid „ekspluateerijad“ tõelises marksistlikus mõttes, mille kohaselt kasutasid nad palgatööjõudu 75 päeva aastas või rohkem. Kui kulakud saidki teiste talupoegade tööst või vaesumisest kasu, olid nad siiski samaaegselt külakogukonna liikmed, kelle majanduslikud grupid elu jooksul vahetusid¹¹ ning seda põllumaa perioodilise ümberjagamise tõttu.¹² See 3% maarahvast ehk nn kulakud ei kujutanud Nõukogude võimule vähimatki reaalselt ohtu. Kulakud jäeti Stalini ainuvõimu kindlustamise ajani rahule ja peale kõrgema maksustamise ei suunatud nende vastu muid repressioonimeetmeid.

Stalini tee võimule kujunes esmalt vasaku ja seejärel parema partei fraktsiooni „purustamisega“. Lev Trotski võideti Grigori Zinovjevi, Lev Kamenevi ja Jossif Stalini moodustatud blokiga. Zinovjev ja Kamenev jäid alla Stalinile ning parempoolsetele, kuhu kuulusid Nikolai Buhharin, Aleksei Rõkov ja Mihhail Tomsy. Pärast seda sündinud uue liidu Trotski, Zinovjevi ja Kamenevi vahel hävitasid Stalin ja parempoolsed samuti. 1927. aastal, kui vasakpoolsed olid võidetud, pöördus Stalin parempoolsete vastu ning

¹⁰ Fitzpatrick, Sheila. (1994). *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization*. New York, Oxford: Oxford University Press, 29.

¹¹ Vt lisa 2. Talupoegade sotsiaalne mobiilsus NEP-i perioodil.

¹² Davies, R. W., Mark Harrison, S. G. Wheatcroft (1994). *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 119.

seljatas nad järgmise kahe aasta jooksul.¹³ Stalini ainuvõimu kindlustamise järel liiguti kollektiviseerimisega kiiremini edasi.

1.2. Kollektiviseerimise põhjused Nõukogude Liidus

Kollektiviseerimise kampaania otseseks põhjuseks oli 1928. aasta viljakriis. Kriis algas 1927. aasta sõjahirmuga, kui Nõukogude Liitu tabasid mitmed välispoliitilised tagasilöögid, mille tõttu peeti välisriikide interventsiooni vältimatuks. Tegelikku sõjaohtu ei olnud, ent talupojad reageerisid olukorrale toiduainete varumisega. Sel aastal oli ka halb viljasaak,¹⁴ mistõttu tekkisid raskused linnade toiduga varustamisel. Vastavalt *Gosplan'i* (Riikliku Plaanikomitee) andmetele oli turustatud toodang 1926.–1927. aastatel vaid 17% kogutoodangust, samas kui 1913. aastal oli see 22–25%. Viljaprotsent, mis müüdi väljaspool külasid, oli ainult 50% ennesõjaaegsest tasemest.¹⁵

Sarnane kriis oli ka 1923. aastal¹⁶, mis lahendati vilja kokkuostuhindade tõstmisega. Seekord aga ei tõstetud kokkuostuhindu, vaid mindi tagasi sõjakommunismiaegsete¹⁷ ehk sundviisiliste meetmete juurde ja kiirendati industrialiseerimise tempot. Viljakriisis peitus sundkollektiviseerimise kampaania alustamise otsene põhjus. Anastas Mikojan ütles 1929. aasta juunis: „Kui meil ei oleks raskuski viljaga, siis ei oleks kollektiviseerimine nii pakiline.“¹⁸ Siiski oli sel pakilisel ettevõtmisel linnade stabiilse toiduga varustamise kõrval teisigi eeliseid, ka režiimi jaoks üldiselt.

Kollektiviseeritud põllumajandus oli liidu jaoks majanduslikult tulus isegi siis, kui see tõi kaasa tootlikkuse languse. Kuigi ainult 5% talupoegadest töötas kollektiviseerimise eel kolhoosides, saadi nendest küladest 14% kogu riigi viljast.¹⁹ Tootlikkuse langust kompenseeriti talupoegade eksploateerimisega. Talupojad pidid kolhoosides tasuma makse

¹³ Conquest (1986). *The Harvest of Sorrow*, 63.

¹⁴ Fitzpatrick (1994). *The Russian Revolution*, 120–121.

¹⁵ Davies, R. W. jt (1994). *The Economic Transformation of the Soviet Union*, 111.

¹⁶ Vt lisa 3. 1923. aasta kääriskriis.

¹⁷ Sõjakommunism oli Nõukogude Liidu majanduspoliitika Vene kodusõja ajal. Talupojad pidid kogu vilja, mida nad valitsuse arvates ei vajanud, ära andma.

¹⁸ Conquest (1986). *The Harvest of Sorrow*, 107.

¹⁹ Suny (2011). *The Soviet Experiment*, 249.

ja lisaks oli neil kohustus müüa riigile vilja, mille kokkuostuhind oli peaaegu alati turuhinnast madalam, moodustades tihti vaid ühe protsendi. Selles võib näha eraldi maksustamise viisi. Lisaks olid talupojad kohustatud tegema riigi jaoks töid, mida sageli isegi ei tasustatud, näiteks teeparandus ja puude raie. Samuti pidid nad ostma riigipoolseid obligatsioone. Talupoegade kohustused riigi ees olid suuremad, kui oli olnud 18. sajandi pärisorjadel. Nii sai talupoegadest stalinistlikul perioodil riigi põhiline tulullikas.²⁰

Kolhoosikord tagas Nõukogude režiimile ka maal tugeva võimubaasi. Ehkki maal olid oma külanõukogud, paiknes tõeline võimukeskus traditsioonilises külakogukonnas. Kollektiviseerimine pakkus võimalust lõhestada küla ja kehtestada selle asemel tõeline nõukogudevõim. See oli katse talupoegade elu ümber korraldada ja samaaegselt saavutada nõukogude kontroll, mis jõuaks välja külade tasemini.²¹

1.3. Kollektiviseerimiseks kasutatud meetodid

R. W. Davies ja James Hughes on juhtinud tähelepanu „Uural-Siberi meetodi“²² kasutamisele küla lõhestamisel. Davies kujutab seda protsessina, kus kulakud isoleeritakse massikoosolekutel. Selline lähenemine andis repressioonidele pealtnäha demokraatliku ilme, mille tulemusena küla polariseerus, kuna talupojad pidid pooli valima. Külalidaarsuse purunemise arvelt tugevnesid aga külanõukogud. Hughesi väitel ei olnud „Uural-Siberi meetodi“ tuumaks mitte massikoosolekud, vaid traditsiooniline talupoegade enesemaksustamine, algselt viljakogumisel ja hiljem kulaku nimekirjade koostamisel. Üksnes ähvardused ja hirm ei hävitanud külas ühtekuuluvustunde, seda tegi ka kohustuslik „osalemine“ klassivõitluses. Kohalike inimeste osavõtt kulakuvastases kampaanias ja kogu protsessi „demokratiseerimine“ oli sama tähtis kui lõpptulemus.²³

²⁰ Mertelsmann, Olaf (2009). *Searching for Reasons of the Forced Collectivization in the Baltic Republics*. Toim. Erglis, Dzintars. *Occupation Regimes in the Baltic States 1940–1991*. Riga: Latvijas Vēstures Institūta Apgāds, 637.

²¹ Fitzpatrick (1994). *The Russian Revolution*, 134.

²² Uural-Siberi meetod sai oma nime nende kahe piirkonna järgi, mille partei organid selle kasutamist esimest korda soovitasid.

²³ Kõll, Anu Mai (2013). *The Village and the Class War: Anti-kulak Campaign in Estonia*. Budapest, New York: Central European University Press, 45–49.

Lynne Viola järgi hakkas kampaania käigus termin *kulak* järjest enam oma klassipäritolu indikaatorit kaotama. Kulakuks võis muutuda perekonna sidemete tõttu, olenemata sellest, milline oli inimese tegelik sotsiaalne päritolu. Kulakud, kellel õnnestus liituda kolhoosidega, jäid kulakuks isegi nende sotsiaalse klassi muutumisel. Igaühest võis saada kulak ja seda märki ei olnud võimalik maha pesta.²⁴

1930.–1934. aastatel kuulutati Nõukogude Liidu eri piirkondades kulakuteks 10–15 protsenti elanikkonnast. Nende koguarv ulatus üle kahe miljoni. Eesti kontekstis on iseäranis huvipakkuvad kulakuks määratute kategooriad ja nende suunas rakendatud repressioonid. Kulakud jagati kolme kategooriasse:

- 1) „kontrrrevolutsiooniline kulaklik aktiiv“ – saadeti ilma kohtuotsuseta laagritesse või lasti maha, nende pereliikmed saadeti asumisele;
- 2) „kulakliku aktiivi teised elemendid, rikkad kulakud ja poolmõisnikud“ – saadeti NSV Liidu eraldatud ja kaugetesse regioonidesse;
- 3) „antud rajooni piiridesse jäävad kulakud“ – paigutati kolhoosi maadest väljaspool asuvatesse küladesse.

Kõigi kolme kategooria vara ja raha kuulus enamuses konfiskeerimisele. Sealjuures olid ette nähtud kvoodid, kui palju igast kategooriast tuleb inimesi deporteerida. 1931. aasta juulis leidis ÜK (b) P KK Poliitbüroo, et kollektiviseerimisega seotud ülesanded on üldjoontes täidetud, kuid massiküüditamised jätkusid ka pärast seda. Neid nimeta siis näiteks „kolhooside puhastamiseks kulaklikest ja vaenulikest elementidest.“²⁵

Nõukogude Liidus alustati kollektiviseerimist, ilma et kellelgi oleks olnud vastust küsimusele *milline peaks kollektiviseeritud põllumajanduse välja nägema*. See on üks tähtsamaid erinevusi Eesti ja Vene kampaanias. 1930-ndate alguses ei olnud kolhoosi moodustamiseks valmiskavandit, ainus veendumus oli, et tegu peab olema institutsiooniga,

²⁴ Viola, Lynne (1996). *Peasant Rebels Under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. Oxford: Oxford University Press (1999), 35.

²⁵ Liivik Olev, Tammela Hiljar (2009). Uuemaia aspekte märtsiküüditamise uurimisest: Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 12, 16–17.

mis täidab vilja kogumisel riigi seatud kvoote. Ülejäänu oli *kolhoosi* mõiste „tühi konspekt“. Kaasnesid tulemused, mis olid omapärased ainult Vene kampaaniale.

Sheila Fitzpatrick kirjutab, et keskvoim ei andnud kohalikule administratsioonile kollektiviseerimise ja kulakuvastase kampaania osas taotluslikult juhiseid. Eesmärk oli, et kohalik kaader prooviks saavutada maksimumi, saamaks teada, mis on üldse saavutatav maksimum..²⁶

Maksimumi saavutamine väljendus lühikest aega eksisteerinud gigantkolhoosides, mille käigus moodustati kuni 18 000 hektari suuruseid kolhoose, mis tihti eksisteerisid ainult paberil. See oli katse luua põllumajanduslikke tehaseid maal, et ka maarahvas muutuks proletariaadiks, võtmata arvesse seni kehtinud piire, maakasutust ja looduslikke olusid.²⁷ Kogu ettevõtmine osutus niivõrd suureks läbikukkumiseks, et kui 1935. aastal võeti vastu uus kolhoosi põhikiri, oli seal sõna *поселок* 'asula' vahetatud sõna *село* 'küla' vastu. Sellega eemaldati õiguslik lünk, mis oleks takistanud tulevikus sarnaste gigantkolhooside loomist. Tunnistati, et kolhoos ei ole midagi muud, kui *de facto* traditsioonilise vene küla mantlipärija.²⁸ Edaspidi moodustatigi suur osa kolhoosidest enamasti ühe küla baasil, sama tehti ka Eesti kampaanias.

Teiseks proovisid kohalikud ametnikud saavutada ka põllumajanduses kõige kollektiviseeritumat taset, mistõttu moodustati kolhoose tihti põllumajandusliku kommuuni, vormis. Sageli tähendas see, et kollektiviseeriti kõik loomad, elamud ja mõnel ekstreemsemal juhul ka toolid, lauad ning muud tarbeesemed. Talupoegade jaoks oli just loomade äravõtmine murdumispunktiks, mis viis mitmete väljaastumisteni Nõukogude võimu vastu. Sellistes tingimustes andis Stalin käsu ajutiseks tagasikäiguks. Ajalehes Pravda ilmus 2. märtsil 1930. aastal tema artikkel „Peapööritus edusammudest“, kus ta süüdistas kohalikku administratsiooni liialeminekuis.

Samas Pravda numbris ilmus ka esimene kolhoosi põhikiri, mis ei saanud olla juhendiks kohalikule kaadrile, sest oli kokkuvõtte sellest, mida režiim oli senise kampaania käigus

²⁶ Fitzpatrick (1994). *Stalin's Peasants*, 49.

²⁷ Conquest (1986). *The Harvest of Sorrow*, 172–173.

²⁸ Fitzpatrick (1994). *Stalin's Peasants*, 106.

õppinud.²⁹ Põhikirja juures on oluline märkus, et režiimi poolt soovitatav kolhoosivorm on artell, mitte põllumajanduslik kommuun. Artellist sai ka Eestis põhiline kollektiviseeritud külade mudel.

Põhjus selleks oli, et üle Venemaa, eriti Siberis, oli 1920-ndatel asutatud palju hästi toimivaid kommuune. Eriti altid olid neid moodustama religioossed grupid, näiteks evangelistid, baptistid, mennoniidid ning kolhoose tunnistati Kohtu Rahvakomissariaadi poolt kui sotsialistlikke kommuune, kuid hiljem väideti, et tegu on fassaadiga kulaklikele elementidele. Nimetatud kolhoosidel ei õnnestunud uuesti ametlikku tunnistust saada. Allesjäänud kolhoosid organiseeriti ümber uute reeglite järgi ja religioosselt aktiivsemad liikmed küüditati.³⁰ Vjatšeslav Molotovi kinnitused olid põllumajanduslike kommuunide probleemiks karismaatilised juhid, kes tihti ei olnud kommunistid. Molotovi järgi lahendaks probleemi artelli-tüüpi kolhoos, kuna selle esimehel ei olnud (algselt) juhtivat rolli.³¹

Vastus küsimusele, mis on kolhoos, lahendati lõplikult teisel väljapaistvate kolhoosnike kongressil, mis toimus 1935. aastal. Kuigi uus kolhoosi põhikiri oli suuremalt jaolt enne kongressi valmis kirjutatud, ei olnud tegemist päris võltskongressiga, nagu selleks oli esimene. Toimus reaalne arutelu, kuid seda muidugi etteantud piirides. Sheila Fitzpatrick on võrrelnud dialoogi talupoegade ja keskvõimu vahel sarnasena Katariina II konsultatsioonidega oma rahvaga, kus talupojad võivad avaldada lubatud raamides oma arvamust, kuid lõplik otsustusvõime on keskvõimul. Põhilisteks temadeks olid isikliku maalapi suurus ja loomade lubamine taludes. Isikliku maalapi suurus lubati umbes 0,5 hektarit (olenevalt piirkonnast) ning talupoegadel said jätta isiklikuks kasutuseks lehmad ja mõned väiksemad koduloomad, hobused jäid aga kolhoosi omandiks.³²

²⁹ Fitzpatrick (1994). *Stalin's Peasants*, 48–50.

³⁰ Conquest (1986). *The Harvest of Sorrow*, 173.

³¹ Fitzpatrick (1994). *Stalin's Peasants*, 40.

³² samas 103–106.

1.4. Kollektiviseerimise tagajärjed

Kollektiviseerimise kõige traagilisem tagajärg oli näljahäda. 1932.–1933. aastatel hukkus hinnanguliselt 5,5–6,5 miljonit³³ inimest, mis oli põhjustatud režiimi liiga kõrgetest ootustest kollektiviseeritud põllumajanduse tootlikkusele, halvast ilmast ning kolhooside puhastamisest „kulaklikest ja vaenulikest elementidest“. Vahemikul 1932. aasta sügisest kuni 1933. aasta aprillini vähenes NSV Liidu rahvaarv 7,7 miljoni inimeseni. Kogu kulakuvastase võitluse n-ö hinda on raske kokku arvutada. Represseeritute, deporteeritute ja hukkunute arvud on äärmusteni lahknevad: alates 6 miljonist kuni 14,5 miljoni inimeseni.³⁴

Maaelu viletsusest andis tunnistust linnade kasv. Aastatel 1928–1933 suurenes linnade elanikkond 12 miljoni inimese võrra, millest 10 miljonit moodustasid maalt lahkunud inimesed. Tervete noorte meeste massiline lahkumine muutis nõrgad kolhoosid veelgi elujõutumaks.³⁵ Talupoegade linna migreerumise tõkestamiseks seati Nõukogude Liidus sisse passisüsteem. Passi said kõik linnaelanikud, isegi sovhooside liikmed, aga mitte kolhoosnikud. Samas aga esines perioode, mil režiim lubas ja isegi soodustas talupoegade maalt lahkumist, eriti kui linnades oli suur vajadus lisatööjõu järele. Stalin väitis, et „kus põrkuvad tööstuse ja põllumajanduse huvid, peab tööstus alati võitma“.³⁶

Kollektiviseerimine oli tootlikkuse aspektist katastroofilise mõjuga. 1928.–1933. aastatel langes veiste arv 44%, sigade arv 55% ja kitsede arv 65%. Hobuste arv langes 1929. aastal 23,4 miljonilt ning 1934. aastal ainult 12,8 miljonini. Ka olid loomad kollektiviseerimise järel väiksemad ja nõrgemad.³⁷ Talupojad eelistasid oma loomi tappa, selle asemel, et neid tasuta kolhoosidele anda. Selle kohta ütles hilisem põllumajanduse rahvakomissar Mihhail Tžernov nii: „Esimest korda oma viletsa ajaloo jooksul on vene talupoeg söönud oma õiglase osa liha.“³⁸ Osaliselt oli loomade arvu vähenemine seletatav nende tapmisega

³³ Davies R.W. (2004). *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*. The Industrialisation of Soviet Russia Volume 5. New York: Palgrave Macmillan, 401.

³⁴ Rahi-Tamm, Aigi (2009). Küüditamised Nõukogude repressiivpoliitika komponendina. – Uuemaiaid aspekte märtsiküüditamise uurimisest. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 17.

³⁵ Fitzpatrick (1994). *The Russian Revolution*, 149.

³⁶ Fitzpatrick (1994). *Stalin's Peasants*, 80, 96.

³⁷ Davies, R. W. jt (1994). *The Economic Transformation of the Soviet Union*, 113, 120.

³⁸ Conquest (1986). *The Harvest of Sorrow*, 159.

kollektiviseerimise eelõhtul, kuid tähtis oli ka vilja ja sööda kasvatamise vähenemine. 1931.–1932. aastate viljasaagid olid väiksemad kui ühegi varasema kollektiviseerimise eelne viljasaak Nõukogude Liidus (v.a 1921. aasta oma).³⁹

Ehkki põllumajanduse produktiivsus langes drastiliselt, suurenes samaaegselt eksporditava vilja maht 1929.–1930. aastatel 23-kordselt.⁴⁰ Tootlikkuse langust kompenseeriti talupoegade jõhkra ekspluateerimisega. Majandusliku poole pealt kukkus kollektiviseerimine täielikult läbi, ent Nõukogude režiimile oli ettevõtmine üldplaanis väga tulus. Kinnitus kolhoosikorra tähtsus nõukogude ühiskonnas ja see oli üks põhjustest, miks ka Eestis põllumajandust kollektiviseerima asuti.⁴¹

Mis puutub poliitilistesse eesmärkidesse, siis suudeti läbi kollektiviseerimise ja kulakuvastase kampaania lõhestada vene küla ning selle asemel maksuma panna külanõukogude ja kolhooside võim. Tööliste partei suutis brutaalsete meetoditega kehtestada oma võimu ja soovid riigis, kus põhiosa elanikest moodustasid talupojad. Samas oli edu ajutine ja suure potentsiaaliga Vene põllumajandus vajab hiljem pidevat riigipoolset toetust. Pärast Stalini surma alustati vilja importimisega, mis kestis episoodiliselt kuni Nõukogude Liidu lagunemiseni.

³⁹ Davies, R. W. jt (1994). *The Economic Transformation of the Soviet Union*, 116.

⁴⁰ Suny (2011). *The Soviet Experiment*, 243–245.

⁴¹ Vt lisa 1. Põllumajandustoodangu langus ja ekspordi suurenemine Nõukogude Liidus.

2. Sundkollektiviseerimine Eestis

2.1. Eesti põllumajandus kollektiviseerimise eelsel perioodil

Nõukogude Liit okupeeris Eesti alad 1940. aastal. Selleks ajaks oli vanades liiduvabariikides kollektiviseerimise kampaania läbi viidud ja ulatuslikud kogemused selle saavutamiseks olemas. Eesti talupoegade hirm, et kolhoosikord tuleb ka Eestis, ei olnud asjatu, sest miks peaks olema ühes liidus kaks erinevat põllumajanduslikku poliitikat.

Kolhooside tulek oli kindel, kuid see ei olnud esmaseks eesmärgiks ning algust tehti maareformiga. Maareformi käigus natsionaliseeriti kogu maa ja anti see igavaseks ajaks talupoegade käsutusse. Sellest aspektist ei erinenud Balti vabariikide maareform Nõukogude Liidu varasemast poliitikast. Samas mujal Ida-Euroopas (v.a Albaanias ja Ungaris) jäi pärast sõda maa vähemalt formaalselt talupoegade eraomandiks. Ajaloolane Anu Mai Kõll kirjutab, et vormiliselt meenutas põllumajanduslik poliitika Nõukogude Liidu uutel territooriumitel talupoegade ja tööliste vahelist liitu Vene kodusõja ajal, kui prooviti võita vaesemate talupoegade toetust. Algselt adapteeris partei programmi, mis oli iseloomulik sotsiaalrevolutsionääridele ja mida kasutati ka Nõukogude Liidus kuni 1929. aastani. Maareformi, mis algas Eestis 1940. aasta sügisel, võib tõlgendada ka režiimi katsena luua talupoegade ja tööliste liit, mis oli inspireeritud varasemast Nõukogude mudelist.⁴²

Samas kehtestati ka põllumajandussaaduste riigile müümise normid, mis jõustusid Baltimaades 1941. aasta kevadel. Normid tuginesid maavalduste suurusele, olenemata sellest, kui suur osa maast oli põllumajanduslikult kasutatav ning võtmata arvesse maa kvaliteeti. Ka liha- ja piimanorm määrati vaid maa suuruse järgi – karja olemasolu või selle puudumist arvesse ei võetud. Toodangut pidi varuma 1923. aastal alguse saanud põllusaaduste kohustusliku müügisüsteemi kaudu, mida korraldati riiklike plaanide ja

⁴² Kõll (2013). *The Village and the Class War*, 6.

normide alusel. Varumine sai pärast kollektiviseerimist kolhooside peamiseks kohustuseks. Eestis jäi toodang sõja puhkemise tõttu siiski kogumata.⁴³

Eesti, mis oli iseseisvusperioodil toidu eksportija, koges esimest suuremat toidukriisi aastatel 1940–1941. Siiski jagus sööki tervele elanikkonnale piisavalt. 1940. aasta juuni lõpus külmutati jae- ja hulgikaubanduse hinnad 15. juuni seisuga. Vahepealsel ajal viidi järk-järgult sisse Nõukogude jaekaubanduse hinnapoliitikat, samas kui talunike jaoks kokkuostuhinnad peaaegu ei muutunudki. Nominaalsissetulekud kasvasid keskmiselt viis korda, müügihinnad aga kümme korda. Talupojad reageerisid sellele kui ratsionaalsed tootjad, müües oma tooteid taluturul või varudes seda kõrgemate hindade ootuses. Nõukogude võimu esimesel aastal kahanes riikliku kontrolli all oleva hulgikaubanduse maht umbes poole võrra. See tõi raskuseid linnade toiduga varustamisel. Loomulik suremus oli 1930. aastate Eesti tavaoludes keskmiselt 14–15 surma tuhande elaniku kohta aastas. 1940. aasta detsembris tõusis arv hüppeliselt 27,7 elanikule ehk normaalseisust peaaegu poole kõrgemaks.⁴⁴ Nõukogude režiimi edasised reformid katkestas Teine maailmasõda.

Sakslaste põllumajanduspoliitika (1941–1944) oli osaliselt sarnane Nõukogude režiimiga. Püsima jäid fikseeritud hinnad, toiduainete äraandmise kohustus ja riiklikud regulatsioonid. Lisaks sulgesid saksa võimud taluturge. Meelitamiseks talunikke enda poole, tühistati Nõukogude maareform osaliselt. Toidu kättesaadavus suurt ei paranenud, kuid osa talunikke sai sakslaste valitsuse ajal paremini majandatud kui Nõukogude võimu all.⁴⁵

A. M. Kõll on juhtinud tähelepanu Teise maailmasõja tähtsusele kulakute vastases kampaanias, mille käigus kuulutati sageli kulakuks Nõukogude sõjavangide tööjõuna kasutamise eest. Kõll kirjutab, et talupoegi karistati käitumise eest, mida ei pidanud valeds ühiskond, kus sõja ajal elati, vaid kohut mõisteti pärast sõda kehtestatud ühiskonna

⁴³ Paavle, Indrek (2009). Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas. – Ajalooline Ajakiri 1/2 (127/128), 215.

⁴⁴ Mertelsmann, Olaf (2010). Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis. – Ajalooline Ajakiri 2, 194–196.

⁴⁵ samas 200–201.

moraalide järgi. Eesti kulakuvastases kampaanias olid peamisteks sihtmärkideks sõjavaenlased, mitte klassivaenlased.⁴⁶

Pärast sõda alustati uuesti maareformiga ja taaskehtestati põllumajandussaaduste riigile müümise normid. Juba 1944. aasta septembris taaskäivitati tsentraliseeritud varumissüsteem, määrati esimesed normid ja hinnad ning hakati ametisse määrama valdade varumisagente.⁴⁷ Maareformi eesmärgiks oli natsionaliseerida suuremate talude maad. Maksimaalseks talu suuruseks määrati 30 hektarit. Need talupojad, keda süüdistati koostöös Saksa okupatsioonivõimudega, said maad 5–9 hektarit. Samuti kehtestati progressiivne maksustamissüsteem – maksu aluseks võeti maa suurus, sõltumata selle kvaliteedist, perekonna suurusest ja majapidamise üldisest orientatsioonist. Eriti kahjulik oli selline maksustamine Eestile ja Lätile, kus 30 hektarit maad võis enamasti olla vaid soo, liivaluited või mets, mida polnud võimalik harida.⁴⁸

Režiim võttis ühistute, mis olid Eestis eksisteerinud juba 19. sajandist⁴⁹, juhtimise kohe üle. Need organiseeriti ümber ja pandi tsentraliseeritud juhtimise alla. Samaaegselt puhastati nende juhtkond rikkamate talupoegadest. See aitas kindlustada parteile maal teatud võimubaasi, samal ajal täites ka ideoloogilisi nõudeid, kuna järgiti Lenini „ühistute plaani“. Kuigi vaid üksikud ühistud vanades liiduvabariikides arenesid kolhoosideks, jäi „ühistute plaan“ osaks partei inventarist ka pärast sõda. Ka Balti riikides ei arenenud ühistutest kolhoose loomulikul viisil, need asendati kolhoosidega seadustega „ülevalt“⁵⁰.

Samas ei võetud suunda lauskollektiviseerimisele. Maareform, varumissüsteem ja maksustamine olid sammud kollektiviseerimise ettevalmistamiseks ja pingete tekitamiseks maal. Kuni 1947. aastani ei olnud need meetmed piisavad, et viia talupidamisest loobumiseni, kuigi talupidamine oli pärast Nõukogude võimu taaskehtestamist keerulisem ja majanduslikult vähetusam.

⁴⁶ Kõll (2013). *The Village and the Class War*, 87, 233–234, 252–254.

⁴⁷ Paavle (2009). Vili ja munad režiimi teenistuses, 215.

⁴⁸ Zubkova, Jelena (2009). *Baltimaad ja Kreml 1940–1953*. Tallinn: Varrak, 126.

⁴⁹ Vaata lisa ühistute kohta Müller Dietmar (2011) *Transforming rural societies : agrarian property and agrarianism in East Central Europe in the nineteenth and twentieth centuries*. Innsbruck. 149-167

⁵⁰ Feest (2014). *The Collectivization of Agriculture in the Baltic Republics, 1944–1954. The Collectivization of Agriculture...*, 89–90.

Talupoegade suhtumine Nõukogude võimu ja kolhoosikorda oli reeglina vaenulik, kuna ei tahetud pärast talu aastaid kestnud ülesehitust muutuda palgatööliseks. Eesti Vabariigis tehti tugevat kommunistivastast propagandat. Talupojad olid oma organisatsioonide ja ühistute vahendusel teadlikud kolhoosikorra viletsusest Venemaal ning kuuldut kinnitasid ka Venemaad külastanud inimesed.

Paul Hinnov on oma mälestustes talupoegade suhtumist kolhoosi kirjeldanud järgnevalt: „Eesti talupoja säärane eitav suhtumine kolhoosidesse oli kujunenud juba Eesti Vabariigi ajal kuulduste ja ajakirjanduse teadete põhjal kolholiseerimise teostamisest ning kolhoosielu arengust Venemaal. /.../ Sõjaaegsed ja -järgsed teated kolhooside elust olid veelgi masendavamad. Näitlikuks demonstratsiooniks eesti talupojale vene kolhooside viletsusest oli nn. kotipoiste laviin, mis sõjajärgsel aastail kogu Eesti massiliselt üle ujutas. /.../ Eesti talupojale aga olid „kotipoisid“ nagu vene kolhoosiviletsuse elavaks kehastuseks ning neid vaadates lausus mõnigi kurbade aimudustega: kuhu meie küll kerjama läheme, kui ükskord samasugused oleme!“⁵¹

Jelena Zubkova ütleb, et ka Nõukogude võim oli teadlik talupoegade negatiivsest suhtumisest kolhoosikorda. Seda illustreerib 1946. aastal toimunud NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste-eelne kampaania, kus partei ja teistegi organite vaatlejad fikseerisid oma ettekannetes, et kõigi Balti riikide elanikud on kindlalt vastu kolhooside loomisele. Võimalike ekstsesside vältimiseks püüdsid valmiseelse propaganda läbiviimise eest vastutavad agitaatorid ja ametnikud elanikkonnaga kohtudes kolhoosi teemat vältida. Seetõttu lükkaski Nõukogude võim kolhooside loomise ülesande pigem kaugemale. Keskvalitusel tuli sel ajal arvestada tugevate kolhoosivastaste meeleoludega, mis nõukogude võimu niigi ebakindla seisundi tõttu oleksid võinud muutuda plahvatusohtlikuks.⁵²

Selline Olukord kestis veel mõned aastad pärast sõja lõppu. Talupidamine oli keerulisem, maksud olid kõrged, kokkuostuhinnad olid madalad, aga talupidamine ei olnud võimatu. Tugevamaid repressiivseid meetmeid talupoegade vastu ei kasutatud. Selline oli olukord

⁵¹ Hinnov (1999). Kui need talud tapeti, 9–10.

⁵² Zubkova (2009). Baltimaad ja Kreml 1940–1953, 124–125.

kuni 1947. aasta 21. maini, kui ÜK (b) P Keskkomitee võttis vastu määruse „Kolhooside loomisest Leedu, Läti, ja Eesti NSVs“, millega alustati kollektiviseerimiskampaaniat.

Balti vabariikides olid talupojad eesootava kollektiviseerimise suhtes teadmatutes. Mitte ainult talupojad, aga ka kohaliku taseme parteiametnikud ja külanõukogud ei olnud täielikult informeeritud. Balti riikide parteides oli üldine veendumus, et kollektiviseerimine algab alles kaugemas tulevikus ja mõned parteiliikmed arvasid, et see on Balti riikide külastruktuuri (hajaasutus) tõttu lausa võimatu. EK(b)P KK I sekretär Nikolai Karotamm kirjutas 1947. aastal ÜK(b)P keskkomiteele, et kiirem edasiliikumine kollektiviseerimisega võib kaasa tuua suurt kahju loomakasvatusele, mille taastumine võib võtta aastaid.⁵³ Eesti olusid ei võetud arvesse, kuigi teati, et see toob kaasa tootlikkuse languse. Režiim liikus ikka edasi kiirema kollektiviseerimise taotluses.

2.2. Kollektiviseerimise põhjused Eestis

Nõukogude Liidus oli kollektiviseerimise otseseks põhjuseks 1928. aasta viljakriis. Põllumajanduse kollektiviseerimisel oli režiimi jaoks ka poliitilisi ja majanduslikke eesmärke, aga Eestis oli kampaania üheks selgeks põhjuseks probleemid viljakogumisel.

Zubkova on kirjutanud, et eriti pingeliseks muutusid viljavarumise probleemid 1946. aastal, kui oli ikaldus. Sel aastal tabas põud suurt osa Kesk-Venemaa piirkonnast – Volgamaad, Ukrainat ja Moldaaviat. Keskvõimu seisukoht oli võtta maksimumhulgal vilja sealt, kust seda veel võtta andis. Kollektiviseerimise algust Balti riikides kiirustasid takka just viljavarumisel tekkinud probleemid, nii nagu see oli olnud NSV Liidus pärast 1927.–1928. aasta varumiskriisi.⁵⁴

Eesti saaki mõjutasid ilmastikuolud minimaalselt. Põllumajandustoodang oli võrreldes turumajanduse tingimustega küll umbes kolmandiku võrra vähenenud – seda peamiselt madalate riiklike kokkuostuhindade ning väetiste, masinate ja tööjõupuuduse tõttu –, kuid toiduainete ülejääk oli Eesti tootmises endiselt märkimisväärne. Kuigi toitu oli piisavalt, oli

⁵³ Feest (2014). *The Collectivization of Agriculture in the Baltic Republics, 1944–1954. The Collectivization of Agriculture...*, 92–93.

⁵⁴ Zubkova (2009). *Baltimaad ja Kreml 1940–1953*, 128.

elastustase väga madal. Väidet toetab loomuliku suremuse näitaja, mis oli 1946.–1947. aastatel rohkem kui 21 surmajuhtumiga tuhande elaniku kohta ikka veel peaaegu poolteist korda kõrgem Eesti Vabariigi aegsetest näitajatest. Lahendust probleemidele, mis olid linnade minimaalse toiduga varustamisel, nähti just põllumajanduse kollektiviseerimises. 1949. aasta sundkollektiviseerimisega tagas režiim linnade toiduainete miinimumi, ning viis riigi põllumajanduslikud tulud järjekordse kasvuni, hoolimata põllumajandustoodangu kahanemisest.⁵⁵

Samuti lahendas see ühekorraga mitmed administratiivsedki probleemid. Tunduvalt lihtsam oli hallata 937 kollektiviseeritud küla 144 000 iseseisiva talu asemel. Maksude sissenõudmist ja põllumajandussaaduste äravõtmist oli sel moel lihtsam teostada. Lisaks sellele olid talud, mille keskmiseks suuruseks oli 14 hektarit, kõikide valitsusepoolsete vastumeetmetega ikka suutelised toetama metsavendade liikumist. Kollektiviseeritud talus, kus isikliku maalapi suuruseks oli pool hektarit, oli metsavendade toetamine keerulisem. Pärast sundkollektiviseerimise algust 1949. aastal kahanes metsavendadele osutatav materiaalne abi peaaegu olematuks. Seetõttu olid metsavennad oma eksistentsi jätkamise nimel üha enam sunnitud varastama ja röövima, mis aga vähendas nende populaarsust.⁵⁶

Mõned ajaloolased on Balti riikide kollektiviseerimises näinud ka regiooniväliseid eesmärke. Sheila Fitzpatrick on kirjutanud, et Nõukogude Liidus olid pärast kollektiviseerimist probleemiks kolhoosnikud, kes proovisid oma isiklikku maalappi kolhoosile kuuluva maa arvelt suurendada. Trendi tõttu, mis süvenes Teise maailmasõja ajal ilma režiimi suuremate vastumeetmeteta, lootsid talupojad, et pärast sõja lõppu kolhoosikord kaob või vähemalt kergeneb. Stalin, viies läbi sundkollektiviseerimise Balti riikides, saatis tugeva signaali Nõukogude Liidu vanadesse vabariikidesse, et kolhoos on Nõukogude Liidus igavene institutsioon ning talupojad ei peaks lootma režiimi järeleandmistele kolhoosikorra suhtes.⁵⁷ David Feest on aga väitnud, et kollektiviseerimise kampaania kiire ja korralik läbiviimine Balti riikides oli režiimi jaoks oluline, kuna seadis

⁵⁵ Mertelsmann (2010). Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas, 194, 202–203.

⁵⁶ Mertelsmann, Olaf (2009). *Searching for Reasons of the Forced Collectivization in the Baltic Republics*, 635

⁵⁷ Fitzpatrick (1994). *Stalin's Peasants*, 315–316.

pretsedendi ja standardi põllumajanduse kollektiviseerimises, mida pidid jälgendama teised Ida-Euroopa satelliitriigid.⁵⁸

2.3. Kollektiviseerimiseks kasutatud meetodid

Režiimipoolsed meetmed iseseisva põllumajanduse hävitamiseks saab jagada kolme etappi:

- 1) maareform ja varumissüsteemi sisseseadmine,
- 2) maksude tõus,
- 3) kollektiviseerimine ja kulakute likvideerimine.

Esimese etapi eesmärgiks ei olnud jätkusuutliku põllumajanduse loomine. Selles ei proovinud lugejat veenda ka Nõukogude-perioodi ajaloolased.⁵⁹ Talude arv tõusis 25 000 võrra, ulatudes 164 000-ni. Enamjaolt pärinesid uustalunikud maata põllutööliste hulgast, kellel tavaliselt polnud vahendeid talu ülesehitamiseks. Eesti NSV põllumajanduse rahvakomissariaat hindas igale uustalunikule vajaliku toetuse suuruseks 5500 krooni (vana kursiga). Vajaliku 137,5 miljoni krooni asemel väljastas valitsus vaid 7,2 miljonit alanenud kursiga krooni, mis oli vähem kui kaks protsenti vajaminevast summast. Uutel talukohtadel puudus igasugune tulevikuperspektiiv.⁶⁰

Kogu maareformi ülesehitus oli vastuoluline, kuna maksusüsteem oli progresseeruv, kus maksusummad suurenesid sõltuvalt maa pindalast. Indrek Paavle ütleb, et varumissüsteemil oli lisaks riigieelarve täiendamisele veel üks eelis: see tekitas maal lisapingeid, mis oli režiimi jaoks vajalik ühiskonna ühtsuse lõhkumisel, aidates sel moel kaasa maa alistamisele. Diferentseerimiste ja soodustuste süsteemi abil tekitati ebavõrdsus, mis vaenu ja pingeid veelgi õhutas. Lisandus ideoloogiline aspekt, mis väljendus kogu maksusüsteemi rakendamises kulakutevastasesse kampaaniasse. See oli samuti osa kogukonnasidemete

⁵⁸ Bauerkämper Arnd, Iordachi Constantin. *Conference Report "The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1980s"*, 4; <http://web.fu-berlin.de/bkvge/Collectivization%20Workshop-Report.pdf>.

⁵⁹ Kivimaa, Ervin (1970). Eesti kommunistliku Partei tegevus vabariigi põllumajanduse kollektiviseerimisel aastail 1944-1950. Eesti Riigiarhiiv.

⁶⁰ Mertelsmann (2010). Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas, 199.

lõhkumisest vaenlase kuju kunstliku tekitamise kaudu. Normide tõttu toimunud varade sundvõõrandamisel ja inimese enda äraandmisel oli demoraliseeriv mõju.⁶¹

Jan T. Gross on Nõukogude Liidu ja Natsi-Saksamaa okupatsiooniuuringutes kirjeldanud, kuidas vägivald „demokratiseeriti“. Kogu elanikkond kutsuti, ja vahel sunniti, kaasa lööma massikampaaniates klassivõitluse lipu all. Ka ajaloolane Kõll on rõhutanud, et kohalike inimeste kaasamisel kampaaniasse oli oluline osa maaühiskonna lõhestamisel, tuues paralleele Uural-Siberi meetodiga, mida kasutati vanades liiduvabariikides. Sageli korraldati maareformiga nii, et uusmaasaajad sattusid sellesama maa endiste peremeeste naabriteks. Tihti olid ka täitevkomiteede madalamad ametnikud (nt külavanemad) päritolult kohalikud. Kõik see lõhestas külaühiskonda veelgi, kuna n-ö omad inimesed võtsid osa kulakuvastasest kampaaniast. Kulakunimekirjade koostamise ülesanne anti kohalikule täitevkomiteele, mitte Riiklikule Julgeoleku Ministeeriumile ega parteile. Samad külavanemad ei näinud suurt majanduslikku vahet enda ja kulakute vahel, kelle vara üle ta inventuuri tegi. Kindlasti võis paljude inimeste peas kerkida mõte, et „Kui täna on minu naaber kulak, siis homme võin selleks olla mina“. Sellises olukorras võis ainsa pääsemisena tunduda kolhoosiga liitumine.⁶²

Sealjuures on oluline märkida, et kohalikud nimekirjakoostajad ei teadnud, milleks seda kasutatakse. Näiteks Saarema RJM osakonnal olid TK nimekirja valmimise ajaks juba kulakuks tunnistatud pered operatiivsete meetmetega kindlaks tehtud ja nende suhtes toimikud vormistatud.⁶³

Üleminek forsseeritud sovetiseerimisele väljendus otseselt ka maksupoliitikas. Koormised tõusid kõigil, aga peamine uuendus oli kulakute kõrgem maksustamine. Kõigepealt tõsteti kahel aastal järjest kulakute põllumajandusmaksu, mis viis olukorrani, kus 2–4 protsenti taludest maksis viiendiku kogu Eesti NSV põllumajandusmaksust ning

⁶¹ Paavle (2009). Vili ja munad režiimi teenistuses, 226.

⁶² Kõll (2013). *The Village and the Class War*, 159–161.

⁶³ Kaher (2009). Kuidas toimus väljasaadetavate kindlaksmääramine? – Uuemaid aspekte ..., 46.

kulaku keskmine talumaks oli 1947. aastal 6,7 ja 1948. aastal 9,8 korda kõrgem kui keskmisel tavatalul.⁶⁴

Viimane etapp oli kulakuvastase kampaania intensiivistumine, mis kulmineerus massiküüditamisega. Kulakuks tunnistamisel olid ametlikud ja mitteametlikud kriteeriumid. Ametlikud kriteeriumid lähtusid marksistlikust teooriast, mitteametlikud aga sellest, keda peeti Nõukogude režiimi vastaseks, Teise maailmasõja või iseseisvusaegse käitumise tõttu vaenlaseks. Tähtis oli talu suurus ja rikkus enne maareformi, kuid praktilistel põhjustel võeti arvesse ka poliitilisi vaateid. Eriti oluliseks peeti seda, kas kulakuperel oli sidemeid Saksa okupatsiooni aegse võimuga. Mitteametlikud kriteeriumid olid avalikel koosolekutel laiemalt arutusel kui ametlikud kriteeriumid. Punaarmee sõdurite kasutamine palgatööjõuna oli sagedane süüdistus kulakuks kuulutamisel.⁶⁵

1949. aasta jaanuaris viibis Nikolai Karotamm Moskvast, arutamaks kolhooside loomise seisukorda. Selleks ajaks oli Kreml võtnud suuna sovetiseerimise süvendamisele, kuid nagu ka varasem praktika näitas, sooviti saada formaalset kohalikku algatust. Karotamm tunnistas hiljem, et tegi ettepaneku kulakute väljasaatmiseks ehk deporteerimiseks Eesti NSV-st pärast kulakluse küsimuse arutamist ÜK (b) P Keskkomitees. Moskvast pakkus Karotamm välja ka vabariikliku „*pjatjorka*“ ’viisiku’ moodustamise. Viisiku loomine oleks tähendanud küüditamisele kuuluvate isikute üle otsustamise andmist kohaliku päritolu ametnike kätte, kuid Stalin ei sõandanud seda teha. Viisiku loomine oleks tähendanud operatsiooni juhtimise andmist Karotamme kätte ja see oleks tema võimu vabariigis suurendanud. Lisaks pidid Karotamme kinnitusel, väljasaadetavate hulgast enamuse (ca 16 500 inimest) moodustama kulakute perekonnad, kuigi lõpuks küüditati üldiselt „natsionalistide“ peresid.⁶⁶ Selles mõttes erines Eesti kulakuvastane kampaania Nõukogude Liidu omast, kuivõrd 1935. aastani ei viidud läbi ühtegi suuremat massiküüditamist ega kampaaniat ilma range tsentraliseeritud kontrollita. Eestis ei olnud lubatud kohalike ametnike omavoliline tegutsemine. Küüditamine oli üleriigiline poliitika ja iga otsus, isegi

⁶⁴ Paavle (2009). Vili ja munad režiimi teenistuses, 221.

⁶⁵ Kõll (2013). *The Village and the Class War*, 120, 127–132, 139–140, 232–233.

⁶⁶ Saueauk (2009). Eestimaa Kommunistliku Partei rollist märtsiküüditamise läbiviimisel 1949. aastal. Uuemaid aspekte ..., 88–89.

kui see formaalselt lähtus mõnelt vabariigi võimuorganilt, sanktsioneeriti ning enamasti ka algatati Moskvas.⁶⁷

1949. aasta märtsis algas salajane operatsioon koondnimetusega „*Priboi*“ („Murdlane“) – kõigis Balti riikides üheaegselt läbi viidud suurim deporteerimine, mille käigus küüditati Siberisse umbes 95 000 „rahvavaenlast“ ja „kulakut“ koos peredega. Eestist küüditati 20 713 inimest. Vastavalt 29. jaanuaril 1949. aastal vastu võetud NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusele nr 390-139ss kuulusid väljasaatmisele „kulakud ja nende perekonnad, illegaalselt elavad, relvastatud kokkupõrgete ajal tapetud ning süüdimõistetud bandiitide ja natsionalistide perekonnad, legaliseeritud bandiidid, kes jätkavad vastupanutegevust ning nende perekonnad, samuti repressioneeritud bandiitide abistajad“.⁶⁸

Mis puutub küüditatute kategooriatesse, siis Aigi Rahi-Tamm on kirjutanud, et eesti keeles kasutatav mõiste *küüditatu* ei ole juriidiliselt korrektne. Nõukogulik bürokraatia jagas erinevatel aegadel ja põhjustel küüditatud kategooriatesse, mida korduvalt muudeti. 1948.–1949. aastatel hakati selgemalt eristama nelja väljasaatmise viisi. Kahe esimese väljasaatmisviisi (*высылка, ссылка*) puhul oli tegemist kas peamise või lisakaristusega, mida rakendati isikute suhtes, kellele kohtuorganid või julgeoleku juures asuv Erinõupidamine olid määranud karistuseks vastavalt kas kuni 5 aastat või 3–10 aastat. Kolmandat väljasaatmisviisi (*специальное поселение*) ehk eriasumisele saatmist rakendati nende suhtes, kes olid julgeolekuorganite kontrolli all asuvatesse kohtadesse saadetud kas igaveseks või kindlaks ajaks. Eriasumisele saadetute kohta pidi valitsus langetama eraldi otsuse. Enamasti kuulusidki sellesse kategooriasse 1949. aastal Eestist küüditatud inimesed. Neljandat ja ühtlasi suurimat karistusviisi (*ссылка на поселение*), sundasumisele saatmist, rakendati erilaagritest ja vanglatest karistustähtaja möödumisega vabastatuile. Seega oli küüditatute seas palju kategooriad.⁶⁹

See on oluline erinevus Eesti ja vanade liiduvabariikide kulakutevastases kampaanias. Eesti kampaanias puudus “kontrevolutsiooniline kulakliku aktiivi” kategooria, kuhu

⁶⁷ Zubkova (2009). Baltimaad ja Kreml 1940–1953, 134.

⁶⁸ samas 134.

⁶⁹ Rahi-Tamm (2009). Küüditamised nõukogude repressiivpoliitika komponendina. – Uuemaid aspekte ..., 27–30.

määratud lasti ilma kohtuotsuseta maha või saadeti laagritesse. Nende perekonnaliikmed saadeti asumisele kaugetesse rajoonidesse. Eestist küüditatutest surid paljud Siberis, kuid ühtegi „kulakut“ julgeolekujõudude poolt märtsiküüditamise käigus ametliku poliitika korras ei hukatud

Pärast sõda oli olukord Nõukogude Liidus paranenud ning küüditamised ei lõppenud nii paljude inimeste surmaga kui varasemata kampaaniate ajal. Siiski suri 15% inimestest, kes olid saadetud Siberisse või Kesk-Aasiasse eriasumisele. Lisaks sellele olid inimesed saadetud eriasumisele nn igaveseks ajaks, täieliku lootuseta režiimipoolsele lunastusele. Alates 1948. aastast hakkas režiim kohtlema kulakuid ja natsionaliste, nagu nad kujutaksid Nõukogude režiimile suurt ohtu. Levinud oli mentaliteet, et kulakute halb iseloom kandub kindlasti vanematelt lastele edasi.⁷⁰

Rahvas oli toimunust šokeeritud, kardeti uut küüditamist. Rahvajuttude tasandil räägiti isegi ligi 90% eestlaste äraküüditamisest. Eestis järelküüditamist ei toimunud, rahva vastupanu kolhoosierimisele oli murtud. Seega oli üks seatud eesmärkidest täidetud ning talupoegadele veel alles jäänud majanduslik iseseisvus sai küüditamisega likvideeritud.⁷¹

Eesti kulakukampaania on unikaalne kollektiviseerimise kiiruse tõttu, mis saavutati pärast küüditamist. Kollektiviseerimine toimus palju kiiremini kui vanades liiduvabariikides. Vaid üks kuu pärast märtsiküüditamist oli 60% talupoegadest kolhoosiga liitunud. Vanades liiduvabariikides võttis see aega kuus kuud (8% oktoobris 1929 ning 60% märtsis 1930). Ka teistes Nõukogude Liidu poolt Teistes maailmasõjas vallutatud aladel võttis kollektiviseerimine aega vähemalt kuus kuud, üldiselt aga kauemgi.⁷²

Kampaania osutus režiimile selles mõttes niivõrd edukaks, et erinevalt vanadest liiduvabariikidest ei toimunud Eestis pärast enam suuremaid küüditamisi, kuigi operatsioon „Priboi“ käigus ei saadud kätte kõiki väljasaatmisele määratud „kulakut“. Maha jäänud inimestele, kes olid vahele jäänud normide mittetäitmisega, määras kohus pärast karistuse

⁷⁰ Mertelsmann, Ola, Aigi Rahi-Tamm (2009). *Soviet Mass Violence in Estonia Revisited*. – *Journal of Genocide Research*, 316.

⁷¹ Lindmäe, Herbert, Aigi Rahi-Tamm, Helbe Merila-Lattik jt 2012. *Kannatuste aastad 1940–1991*. 2. raamat. Toim. Ülo Ennuste, Enn Tarvel, Peep Varju. Tallinn: Sihtasutus Valge Raamat, 144.

⁷² Taagepera, Rein (1979). *Soviet Collectivization of Estonian Agriculture*. – *Journal of Baltic Studies*. Irvine: School of Social Sciences, University of California, 4.

kandmist saatmise “alalisse elupaika”. See tähendas sinna, kuhu nad pidanuks sattuma küüditamise käigus. Selle kontingendi üldist järelesaatmist ei toimunud ning oli otsustatud jätta nad rahule.⁷³ Samas vanades liiduvabariikides jätkusid küüditamised ka pärast sedagi, kui kollektiviseerimisega seotud eesmärgid olid üldjoontes täidetud, nimetades neid siis näiteks „kolhooside puhastamiseks kulaklikest ja vaenulikest elementidest“.⁷⁴

Lisaks repressiivsetele meetoditele prooviti talupoegi kolhoosidesse meelitada erinevate soodustustega. Eesti juhid Arnold Veimar ja Nikolai Karotamm pakkusid Stalinile välja mitmesuguseid soodustusi, mis oleksid ette nähtud kolhoosi astuvatele talumajapidamistele. Näiteks majapidamiste maksuvõlgade, kohustusliku kindlustuse võlgnevuste ja seemneviljalaenude kustutamise. Lisaks tehti ettepanek kehviktalude osas kolm aastat soodustusi riiginormide täitmisel ja 50% väiksem põllumajandusmaks, kuid see ei osutunud riigieelarvelistel põhjustel võimalikuks. Soodustused, millega taheti meelitada talupoegi kolhoosidesse ja mida Moskva oli korrigeerinud, polnud lõpuks piisavalt ahvatlevad, et Baltimaade talupoegade suhtumist kolhoosidesse oluliselt muuta.⁷⁵

⁷³ Paavle (2009). Vili ja munad režiimi teenistuses, 223.

⁷⁴ Rahi-Tamm (2009). Küüditamised nõukogude repressiivpoliitika komponendina. – Uuemaid aspekte ..., 17.

⁷⁵ Zubkova (2009). Baltimaad ja Kreml 1940–1953, 134.

2.4. Kollektiviseerimise tagajärjed Eestis

Võrreldes kahe kampaania majanduslikke tulemusi, oli elatustase Eesti külas küll madalam kui iseseisvusperioodil, aga kollektiviseerimine ei toonud kaasa näljahäda, nagu see oli juhtunud vanades liiduvabariikides 1932.–1933. aastatel. Huvitaval kombel oli keskmine eluiga maal kõrgem kui vahetult enne kollektiviseerimist. Olaf Mertelsmann on kirjutanud, et Eesti kolhoosnike toidutarbimine tõendab, kui vaesunud nad olid. Kaloritarbimine oli küll kõrge, kuid vale ja puuduliku toitumise tunnused on selgesti näha. Tarbiti vähem valke ja rasvu ning paljud kannatasid kindlasti vitamiini- ja mineraalipuuduse all.⁷⁶

Samas märgib Mertelsmann, et maakohtade kollektiviseerimise järel keskmine eluiga tõusis, olles 1949. aastal 52,8 ja järgneval aastal isegi juba 54,9 aastat. Tõenäoliselt võib sellises arengus näha pikaajalise sõja tagajärjel alanud ja sõjajärgse kriisist kosumise protsessi tulemust. Lisaks aitas sundkollektiviseerimine kaasa ühiskonna kõige vaesemate ja nõrgemate liikmete teatava primitiivse baasvarustatuse tagamisele. Just väiketalunike, päeviliste ja teiste vaesemate maaelanike jaoks ei olnud sundkollektiviseerimine vahest nii katastroofiliseks pöördeks, kui üldiselt eeldatakse.⁷⁷

Mis puutub varasemasse kampaaniasse, siis vanades liiduvabariikides oli suureks probleemiks loomade tapmine talupoegade endi poolt, sest loomi ei soovitud kolhoosidele tasuta loovutada. Eestis oli selle vältimine eriti tähtis, kuna loomakasvatus oli arenenuim ja suurim osa põllumajandusest.⁷⁸ Selle vältimiseks oli artelli põhikirjas ka vastav punkt, mis nõudis tapetud ja/või müüdüd loomade kompenseerimist kolhoosile. „Talupoegi, kes kahe viimase aasta jooksul enne artelli astumist on müünud oma hobused ja ühistamisele kuuluvad lehmad ja kes ei oma seemet, võetakse artelli vastu tingimusel, et nad kohustuvad oma tuludest kuue aasta jooksul kolhoosi sisse maksma hobuse ja lehmade hinna ning seemne natuuras.“⁷⁹

⁷⁶ Mertelsmann, Olaf (2007). Turumajanduselt käsumajandusele. Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Toim. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 466.

⁷⁷ Mertelsmann, Olaf (2011). Keskmine oodatav eluiga stalinismiaegses Eestis. – Ajalooline Ajakiri 1, 108–109.

⁷⁸ Taagepera (1979). *Soviet Collectivization of Estonian Agriculture*, 11.

⁷⁹ Põld, J. (1948). Põllumajandusliku artelli tüüppõhikiri. Haapsalu: Haapsalu Graafikatööstus, 8.

Tootlikkuse ja loomakasvatuse järsk langus algas juba maksustamise faasis, sest see hävitas kõige suuremad ja paremad talud – sobis hästi partei propagandaga „kulakute“ ja „rahvavaenlaste“ hävitustööst. Mõte, et kogu kolhoosi süsteem on vigane, oli lubamatu, seega oli selle puudusi vaja seletada vaenlaste, kes nõukogudevõimu vastu tegutsevad, pideva otsimisega. See oli muster, mis oli välja arenenud varasema kampaania käigus.⁸⁰

On võimatu öelda, kui palju loomi sellel perioodil tapeti. Üks statistiline hinnang, võttes arvesse tarbeloomade arvu, nende tapakaalu ja piimatoodangut ühe lehma kohta, on järgmine: 40 kg liha ja 350 kg piima elaniku kohta aastatel 1953–1955. Seega oli loomne toodang veidi suurem kui kehvadel 1946.–1947. aastatel. Tarbeloomade arvus ei peegeldu aga veel korrektset nende produktiivsust. Kartulisaak jäi ametlike andmete kohaselt stabiilseks umbes ühe tonni juures inimese kohta, kuid teraviljasaak langes aastatel 1953–1955 alla 300 kg elaniku kohta. Saak oli eeldatavasti viiendiku võrra väiksem kui statistikas näidatud ning saagikoristusjärgsed kaod kasvasid kolhoosides olulisel määral. Kasvatati vähem teravilja ja tehnilisi kultuure, samas kui sööda (eriti heina) ja kartuli osakaal kasvas. Seetõttu muutus põllumajandus ekstensiivsemaks, mis on ka tööjõu, hobuste ja masinate puuduse loogiline tagajärg. Kollektiviseerimisjärgsetel aastatel oli toiduineteodang madalam kui 1946.–1947. aastal.⁸¹

Kollektiviseeritud põllumajandus oli ebaefektiivne ja vähem tootlik kui isiklik talupidamine, kuid sellest seigast oli keskvõim pärast esimest kampaaniat juba teadlik. Indrek Paavle on kirjutanud, et varumise ebaõnnestumist on peetud oluliseks põhjuseks, miks võeti suund Baltikumi kollektiviseerimisele. Tuginedes Nõukogude Liidu 1928.–1929. aasta viljavarumiskriisi kogemusele, jõudsid võimud seisukohale, et ainus võimalus vilja saamiseks on olukord, kus riik oleks kogu vilja omanik. Samas pidi kollektiviseerimisele järgnev uus toodangulangus olema prognoositav. Arvestada võidi aga

⁸⁰ Feest (2014). *The Collectivization of Agriculture in the Baltic Republics, 1944–1954. The Collectivization of Agriculture...*, 99–102.

⁸¹ Mertelsmann (2010). Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas, 207.

sellega, et toodangu saamine kolhoosidelt on tunduvalt lihtsam, kui normide kogumine üksiktaludest.⁸²

Tootlikkuse osas oli tegemist läbikukkumisega, eriti Eesti tingimustes, kus oli palju olulisem loomakasvatus. Kollektiviseerimine töötab paremini, kui kasutusel on spetsialiseeritud põllumajandus. Vilja tootvad talud Venemaal ja Ukrainas sobisid kollektiviseerimiseks paremini kui Balti talud, mis kasutasid põllumajanduses klassikalist segu. Pikemas perspektiivis osutus kolhoosisüsteem ebaefektiivseks. Viiekümnendatel aastatel ei kahanenud mitte ainult kogutoodang, vaid ka tööjõu tootlikkus oli allpool kolmekümnendate aastate taset. Alles kuuekümnendate aastate keskpaigaks suutis Eesti põllumajanduse kogutoodang saavutada veerandsaja aasta taguse taseme.⁸³

Ometi oli kollektiviseeritud põllumajandus riigile tulus. Viljavarud vähenesid küll 1949. aastal ajutiselt, kuid taastusid aastaks 1950 ja jõudsid 1952. aastaks palju kõrgema tasemeni. Samal ajal põllumajanduse üldine tootlikkus vähenes.⁸⁴ See väljendub ka linnade stabiilsemas toiduga varustamises ning loomuliku suremuse vähenemises. Esmakordselt nõukogudeaja jooksul saavutas see taas kolmekümnendate aastate madala seisu aastatel 1950–1952. Kui võrrelda maapiirkondade ja linnade elanike suremust, siis see oli 1950. aastal vastavalt 17,2 ja 11,5. Võib järeldada, et toiduainete vool oli suunatud küladest linnadesse. Jättes kõrvale meditsiinilise abi olulise paranemise, oli suremuse vähenemise peapõhjuseks tõenäoliselt põhitoiduainetega varustamise tagamine. Seda ei põhjustanud mitte ainult sundnormide äraandmine, vaid terve kolhoosikorralduse struktuur, mis on lahti seletatud esimeses osas.⁸⁵

Märgatavalt ei erinenud ka administratiivne struktuur vanade liiduvabariikide omast. Sarnaselt varasema kollektiviseerimisega olid Eesti kolhoosid enamasti asutatud ühe küla piires. Näiteks Harjumaal moodustatud kolhoosidest olid 68,5% sellised, kuhu kuulus ainult

⁸² Paavle (2009). Vili ja munad režiimi teenistuses, 226.

⁸³ Mertelsmann (2010). Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas, 210.

⁸⁴ Mertelsmann, O. (2009). *Searching for Reasons of the Forced Collectivization in the Baltic Republics*, 636–637.

⁸⁵ Mertelsmann (2010). Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas, 208–209.

üks küla. 22,3% kolhoosidest oli loodud kahest ja ainult 9,2% kolmest või enamast külast.⁸⁶ Kohustuslikuks kolhoosivormiks kujunes samuti artell, mis kollektiviseerituse taset arvestades Eesti tingimustesse ei sobinud, kuivõrd põhiliseks põllumajandussektoriks oli loomakasvatus. Väga kollektiviseeritud majandid ühes vajaliku infrastruktuuri puudumisega tõid kaasa tootlikkuse järsu languse. Eesti tingimustes oleks paremini toimunud vähem kollektiviseeritud põllupidamise vorm, näiteks „TOZ“. Isegi siis, kui etteantud põhikiri ja artellivorm ei sobinud kohalike olusid arvestades, polnud Balti riikides kõrvalekalded lubatud. On huvitav märkida, et teistes kommunistlikes Ida-Euroopa riikides (v.a Bulgaaria) olid erineva kollektiviseerituse tasemega kolhoosid lubatud.⁸⁷

Sarnaselt varasema kampaaniaga Venemaal kiirendas kollektiviseerimine urbaniseerumist ja viiekümnendate aastate alguses ületas linnaelanikkonna suurus esimest korda maaelanikkonna oma, kusjuures oma rolli mängis ka sisseränne Nõukogude Liidu muudelt aladelt. Linnaelanike nominaalsed sissetulekud kasvasid tasapisi ning tänu jaekaubanduse hindade langemisele suutis linnaelanikkond turul rohkem sisseoste teha. Režiim tegi linliku elatustaseme suhtes ilmselt rohkem järeleandmisi kui vahetult pärast sõda. See tõi kaasa suurema immigratsiooni maalt linna.⁸⁸

Oluline erinevus on, et erinevalt ülejäänud Nõukogude Liidust (v.a Läti ja Leedu) ei jäetud Eesti kolhoosnikele urbaniseerumise tõkestamiseks passe andmata. Zubkova kirjutab, et 1947. aasta aprillis tõstatasid passide väljaandmise teema Eesti juhid Arnold Veimar ja Nikolai Karotamm. Sel ajal olid Nõukogude Liidu passid vaid neil kodanikel, kes elasid linnades, töölisasulates, sovhoosides ja MTJ-des; lisaks ka neil maaelanikel, kes töötasid tööstusettevõtteis või kes elasid piiritsoonides. Veimar ja Karotamm palusid laiendada passisüsteemi kõigile Eesti elanikele, kes on saanud 16-aastaseks. Nad põhjendasid seda Eesti rahva harjumusega omada passi, kuid asi polnud ainult traditsioonis, vaid ka elanikkonna õiguslikus kultuuris, kus oldi harjunud suhtlema riigiga kindlate

⁸⁶ Kasepalu, Alfred (1991). Mis peremees jätab, selle mets võtab: maa kasutamine Eesti külas. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 58.

⁸⁷ Swain, Nigel (2014). *Eastern European Collectivization Campaigns Compared, 1945–1962. The Collectivization of Agriculture...*, 502–505.

⁸⁸ Mertelsmann (2010). Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas, 209.

reeglite alusel. See soov rahuldati ja 1947. aasta 12. juuli korraldusega kehtestati passisüsteem kogu Eesti territooriumil. Passide andmine Balti riikide elanikele oli Nõukogude Liidu 1940. aastate praktikas erandjuhtum – Venemaa ja teiste liiduvabariikide maaelanikkonnal tuli seda oodata veel 25 aastat.⁸⁹

⁸⁹ Zubkova (2009). Baltimaad ja Kreml 1940–1953, 140.

3. Sundkollektiviseerimise võrdlus Eestis ja Nõukogude Liidus

3.1. Kollektiviseerimise erinevused

- Eesti sundkollektiviseerimise kampaania ajaks oli Stalin saavutanud ainuvalitsuse ning liidu juhtidel olid laialdased kogemused selliste kampaaniate läbiviimiseks. Loodud oli konkreetne mudel, millist kolhoosi tahetakse (artell), ning teati, kuidas selleni jõuda. Eestis oli pärast 1947. aastat, mil ettevaatlik sovetiseerimine asendus forsseeritud sovetiseerimisega, kampaania tsentraliseeritud ja soovitud tulemused saavutati väga kiiresti. Eesti kampaania ajaks oli vastatud küsimusele, millist kollektiviseeritud põllumajandust režiim soovib ja kuidas seda saavutada. Eestis ei loodud ainsatki suurt gigantkolhoosi ega rajatud põllumajanduslikke kommuune. Samas olid teistes Ida-Euroopa kommunistlikes riikides mitmed eri tüüpi ja erineva kollektiviseerituse tasemega kolhoosid lubatud.

- Eestis kulges kollektiviseerimine palju kiiremalt kui vanades liiduvabariikides. Vaid üks kuu pärast märtsiküüditamist oli 60% talupoegadest kolhoosiga liitunud, samas vanades liiduvabariikides võttis see aega kuus kuud (8% oktoobris 1929 – 60% märtsis 1930). Ka teistes Nõukogude Liidu poolt Teistes maailmasõjas vallutatud aladel võttis kollektiviseerimine aega vähemalt kuus kuud, kui mitte kauem.

- Eestis ei toonud kollektiviseerimine kaasa näljahäda, nagu see oli juhtunud Venemaal ja Ukrainas esimese kampaania käigus. Üllataval kombel rahvastiku üldine toitumus hoopis paranes. Pärast kollektiviseerimist vähenes ka suremus, kui võrrelda seda sõja ja Nõukogude võimu esimeste aastatega, mitte aga Eesti Vabariigi aegsete näitajatega.

- Eesti kampaanias puudus „kontrevolutsiooniline kulaklik aktiiv“ ehk puudus kulakute kategooria, kus saadeti ilma kohtuotsuseta laagritesse või lasti maha ning kus nende pereliikmed saadeti asumisele. Eestis ametliku poliitika korras kulakuid ei hukatud, kuigi see ei tähenda, et asumisele saatmine poleks lõppenud paljude inimeste surmaga.

- Kommunism toodi Eestisse relvajõul, mitte revolutsiooni teel. Eesti kulaku-kampaanias olid väidetavalt peamiseks sihtmärgiks sõjavaenlased, mitte klassivaenlased.

- Eestis oli põhiliseks põllumajandusesektoriks loomakasvatus, Venemaal aga viljakasvatus. See tähendas, et kollektiviseerimine oli Eesti tingimustes eriti ebasobiv – seik, millele juhtisid tähelepanu ka EK(b)P juhid.
- Eesti kolhoosnikele (ka Lätis ja Leedus) väljastati passe. See oli privileeg, mida ülejäänud Nõukogude Liidu maaelanikud (v.a sovhoosnikud) pidid ootama veel 25 aastat.
- Eesti (aga ka üldiselt Balti riikide) kampaanial oli regiooniväliseid eesmärke: 1) olla eeskujuks ja mudeliks teistele Ida-Euroopa satelliitriikidele; 2) kinnitada kolhoosikorra igavikkust vene talupoegadele Teise maailma liberaliseerimise taustal.
- Eestis ei toimunud pärast kollektiviseerimist enam suuremaid järelküüditamisi, samas kui Venemaal jätkusid need veel pärast ametliku kampaania lõppugi. Seda nimetati „kolhooside puhastamiseks kulaklikest ja vaenulikest elementidest“.

3.2. Kollektiviseerimise sarnasused

- Talupoegade kolhoosi saamiseks kasutati mõlemas kampaanias repressiivseid meetodeid. Eestis oli mõni erinevus kulakukategooriates, kuid just repressioonid ja hirm oli see, mis pani mõlema kampaania käigus talupoegi isiklikust majapidamisest loobuma.
- Mõlema kampaania käigus oli režiimi jaoks tähtis kohalike inimeste kaasamine „klassivõitluse“, mis oli osa küla lõhestamise protsessist. Kogu protsess oli vajalik maapiirkondade sovetiseerimiseks ja viljavarude tagamiseks.
- Mõlemad kampaaniad tõid kaasa põllumajanduse tootlikkuse järsu languse ja elatustaseme halvenemise.
- Ehkki tootlikkus langes, oli mõlemal juhul kolhoosikord režiimile majanduslikult kasulik ja pärast kollektiviseerimist riigi tulud suurenesid, seda muidugi talupoegade elatustaseme languse arvelt. Esimene kampaania kinnitas režiimile kolhoosikorra väärtust, isegi kui see toob kaasa üldise tootlikkuse languse.
- Eestis oli lubatud kolhoosivormiks artell – üks vormidest mujalgi NSV Liidus.
- Kolhoosid loodi enamasti ühe küla baasil. (Samamoodi toimiti Venemaal pärast Stalini artiklit „Peapööritus edusammudest“.)

- Sarnaselt varasema kampaaniaga Venemaal kiirendas kollektiviseerimine urbaniseerumist ja viiekümnendate aastate alguses ületas linnaelanikkonna suurus esimest korda maaelanikkonna oma, kusjuures oma rolli mängis ka sisseränne Nõukogude Liidu muudelt aladelt

Kokkuvõte

Sundkollektiviseerimine algas Nõukogude Liidus 1928. aastal viljakriisiga. Oleks ekslik arvata, et probleemid viljakogumisel olid kollektiviseerimise ainsaks põhjuseks. Kogu kampaanial oli režiimi jaoks nii poliitilisi kui ka majanduslikke eesmärke. Pärast Vene kodusõda kujunes tugevnenud külakogukond maapiirkondades tõeliseks võimukeskuseks. Uue majanduspoliitika ajal ei võetud külakogukonna vastu ette suuremaid samme ega repressioone. Vastupidi, need vähesed ressursid, mis maapiirkondadesse suunati, läksid just külakogukondade siseseks kasutuseks.

Parempoolsete partei oli teinud panuse tugevatele talupoegadele – „progressiivsele vähemusele“ – ja nende harimisele uutes põllumajandusmeetodites. Loodeti, et oma naabrite edust võtavad õppust ka teised talupojad. Siiski ei olnud sellisel lähenemisel ei piisavalt materiaalist toetust ega ka aega, et oma potentsiaali saavutada. Enne seda alanud sundkollektiviseerimine hävitas need vähesedki uue majanduspoliitika perioodil saavutatud edusammud. Selle asemel, et läheneda põllumajanduslikele reformidele ratsionaalselt, otsustati viljakogumisel tekkinud probleemides süüdistada kulakuid. Võeti suund täielikule põllumajanduse kollektiviseerimisele.

Tegelikkuses mingit kulakuohtu ei olnud ning talupojad reageerisid turu suhtes nagu ratsionaalsed tootjad. Probleemiks oli kokkuostuhindade liiga madal tase, mitte „kulakute“ saboteeriv tegevus. Selle asemel, et reageerida turutingimustele, nagu tehti 1923. aastal, otsustas režiim seekord viljakogumisel sundviisiliste meetmete kasuks. Talupoegi asuti kolhoosi sundima repressiivsete meetoditega. See tagas režiimile täieliku kontrolli maapiirkondade üle – nii poliitilise, majandusliku kui kultuurilise.

Majanduslikust küljest sai talupoegi läbi kolhoosikorra kergemini maksustada. Teisalt sai määrata ka sobivad kokkuostuhinnad, mis olid stalinismiajal pea alati madalamad kui tootmiskulud. Poliitiliselt küljest aitas kollektiviseerimine režiimil murda vene küla ja asendada selle nõukogulike kolhoosidega. Ametliku liini järgi oli tegemist „klassisõjaga“,

kus suurimaks vaenlaseks oli kulak. Sisuliselt oli see termin aga lahtine ja hakkas kampaania käigus järjest enam kaotama oma klassipäritoluga seostatud tähendust. Igaühest võis saada kulak, sõltumata inimese majanduslikust olukorrast.

„Oma küla inimeste“ kasutamine algselt viljakogumisel ja seejärel kulakunimekirjade koostamisel hävitas külasisese solidaarsuse. Selle asemel kehtestati tõeline Nõukogude võim: Kommunistlik partei oli tööliste partei, mis väljendus nende suhtumises maapiirkondadesse. Kollektiviseerimine oli katse muuta üleöö kogu maaühiskonda ning seda pidas partei, millest suure osa moodustasid linnaelanikud, tagurlikus. Loodeti, et kui põllumajanduse suudetakse tööle panna ühtse plaani alusel ja vene talupoeg istub hobuselt traktorile, on ainult ajaküsimus, millal Nõukogude Liit jõuab lääneriikidele järele. Linnast maale läinud aktivistide utoopiaalik unelm väljendus gigantkolhoosides ja põllumajanduslikes kommuunides, kus ideoloogiliselt pimestatud linnainimesed proovisid ümber kujunda maaühiskonda, mida nad ehk kõige paremini ei mõistnudki.

Kogu kampaania osutus täielikuks läbikukkumiseks. Gigantkolhoosid lagunesid kiiresti ja talupoegadelt loomade äravõtmine viis Nõukogude Liidu kodusõja äärel. Põllumajanduslik tootlikkus langes järsult madalamaks, kui see oli Vene impeeriumi lõpul ja uue majanduspoliitika perioodil. Kollektiviseerimise otsese tulemusena tabas Nõukogude Liitu näljahäda, mille ajal režiim siiski jätkas vilja eksportimist. Paradoksaalselt osutus majanduslikku kaost toonud kampaania režiimile ikkagi majanduslikult tulusaks. Eksportitava vilja maht suurenes 23-kordselt ja uue majanduspoliitika ajal maal eksisteerinud paralleelne võimustruktuur (külakogukond ja nõukogud) asendati kindalt kolhoosi- ja nõukogudevõimuga.

Need majanduslikud ja poliitilised tulemused režiimile endale olid põhjusteks, miks ka Eestis kollektiviseerimist läbi viidi. Kolhoosikord oli oluline komponent Eesti maapiirkondade sovetiseerimisel. See täitis nii majanduslikke kui ka ideoloogilisi eesmärke. Kuigi Eesti põllumajandus pakkus kollektiviseerimiseks väga ebasobivaid tingimusi (loomakasvatuse domineerimise tõttu), ei olnud võimalik, et totalitaarses riigis oleks kaks erinevat põllumajanduslikku süsteemi. Põllumajanduslik kord, mis oli välja kujunenud Venemaa olusid arvesse võttes, kanti mehhaaniliselt üle ka Balti vabariikidesse.

Tagajärjed olid paljuski samad: tootlikkuse ja elatustaseme langus, maaühiskonna lõhestumine kulakukampaania läbi.

Kampaaniates leidis ka mõningaid erinevusi. Kulaku-termin oli juba esimese kampaania ajaks kaotanud oma klassipäritoluga seotud sisu. See oli muutnud ebamääraseks terminiks, mis ei iseloomustanud enam klassipäritolu, vaid oli pigem koondimetus režiimi kõigile vaenlastele. Näiteks Eesti tingimustes oli võimalik kulakumärk saada Teise maailmasõja tõttu, kui kasutati Punaarmee sõjavange tööjõuna. Milline oli taluperemehe suhtumine oma sulasesse, ei omanud hiljem riigikorra seisukohalt tähtsust.

Meetmed, mida kasutati, olid laenatud varasemast kampaaniast. Maareform ja varumissüsteemi sisseseadmine olid esimesed sammud Eesti maapiirkondade sovetiseerimisel. Ometi ei olnud need veel piisavad, et talupojad pärast aastaid kestnud taluehitamist iseseisvast põllumajandusest loobuksid. Alles pärast märtsiküüditamist jõudis režiim oodatud tulemusteni ning algas täielik ja kiire põllumajanduse kollektiviseerimine. Taas tõi see kaasa elatustaseme languse, kuigi kollektiviseerimisele järgnenud aastatel suurenesid põllumajanduslike saaduste riigitulud – sarnane muster varasema kampaaniaga.

Nii Eestis läbi viidud sundkollektiviseerimise kui ka vanade liiduvabariikide varasema kampaania eesmärgiks oli saavutada maapiirkondade elu üle igakülgne kontroll. Mõlemal juhul osutus kampaania režiimile majanduslikult edukaks, kuid see oli tingitud talupoegade väga tugevast ekspluateerimast ja režiimi „edu“ põhines tegelikult talupoegade kannatustel.

Kirjandus ja allikad

Publitseeritud allikad

Põld, J. 1948. Põllumajandusliku artelli tüüppõhikiri. Haapsalu: Haapsalu Graafikatööstus.

Kirjandus

Bauerkämper Arnd, Iordachi Constantin (2014) The collectivization of agriculture in communist Eastern Europe : comparison and entanglements. Budapest ; New York : Central European University Press

Cohen, Stephen 1980. Bukharin and the Bolshevik Revolution: a Political Biography, 1888–1938. Oxford: Oxford University Press.

Conquest, Robert 1986. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine. New York, Oxford: Oxford University Press.

Davies, R. W. 2004. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933. The Industrialisation of Soviet Russia Volume 5. New York: Palgrave Macmillan.

Davies, R. W., Mark Harrison, S. G Wheatcroft 1994. The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945. Cambridge: Cambridge University Press.

Fitzpatrick, Sheila 1994. Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization. New York, Oxford: Oxford University Press.

Fitzpatrick, Sheila 1994. The Russian Revolution. Oxford, New York: Oxford University Press.

Heinzen, James W. 2004. Inventing a Soviet Countryside: State Power and the Transformation of Rural Russia, 1917–1929. Pittsburgh (Pa.): University of Pittsburgh Press.

Hinnov, Paul 1999. Kui need talud tapeti: lehekülgi ühe küla ajaloost. Tartu: Ilmamaa.

Kasepalu, Alfred 1991. Mis peremees jätab, selle mets võtab: maa kasutamine Eesti külas. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Kõll, Anu Mai 2013. *The Village and the Class War: Anti-kulak Campaign in Estonia*. Budapest, New York: Central European University Press.

Liivik, Olev, Tammela Hiljar 2009. *Uuemaid aspekte märtsiküüditamise uurimisest: Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale*. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum.

Lindmäe, Herbert, Aigi Rahi-Tamm, Helbe Merila-Lattik 2012. *Kannatuste aastad 1940–1991*. 2. raamat. Toim. Ülo Ennuste, Enn Tarvel, Peep Varju. Tallinn: Sihtasutus Valge Raamat.

Mertelsmann, Olaf 2007. *Turumajanduselt käsumajandusele. NSV aastatel 1940–1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koost. Tõnu Tannberg. Eesti Tartu: Eesti Ajalooarhiiv. 419-490

Mertelsmann, Olaf 2009. *Searching for Reasons of the Forced Collectivization in the Baltic Republics*. Toim. Erglis, Dzintars. *Occupation Regimes in the Baltic States 1940–1991*. Riga: Latvijas Vēstures Institūta Apgāds. 634-640

Mertelsmann, Olaf 2010. *Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis*. – Ajalooline Ajakiri 2. 191-211

Mertelsmann, Olaf 2011. *Keskmine oodatav eluiga stalinismiaegses Eestis*. – Ajalooline Ajakiri 1. 105-110

Mertelsmann, Olaf, Rahi-Tamm Aigi (2009) *Soviet mass violence in Estonia revisited*. *Journal of Genocide Research*. 307-322

Müller Dietmar (2011) *Transforming rural societies : agrarian property and agrarianism in East Central Europe in the nineteenth and twentieth centuries*. Innsbruck. 149-167

Paavle, Indrek 2009. *Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas*. – Ajalooline Ajakiri 1/2 (127/128). 213-229

Suny, Ronald Grigor 2011. *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Taagepera, Rein 1979. *Soviet Collectivization of Estonian Agriculture*. – *Journal of Baltic Studies*.

Taagepera, Rein 1980. Soviet Collectivization of Estonian Agriculture: the Deportation Phase. Soviet Studies

Udam, Valter 1994. Talust taluni: põllumajandus läbi aegade. Tallinn: Ilo.

Viola, Lynne 1996. Peasant Rebels Under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resiscatance. Oxford: Oxford University Press (1999).

Zubkova, Jelena 2009. Baltimaad ja Kreml 1940–1953. Tallinn: Varrak.

Interneti materjalid

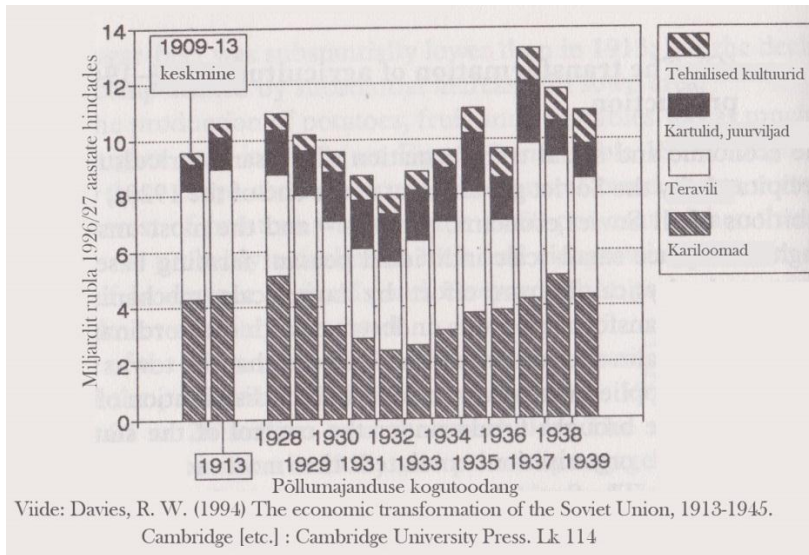
Bauerkämper Arnd, Iordachi Constantin. Conference Report “The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements from the 1930s to the 1980s”; <http://web.fu-berlin.de/bkvge/Collectivization%20Workshop-Report.pdf>. Viimati vaadatud 17.05.2014.

The differences and similarities in collectivization campaign in Estonia and Soviet Union. Summary

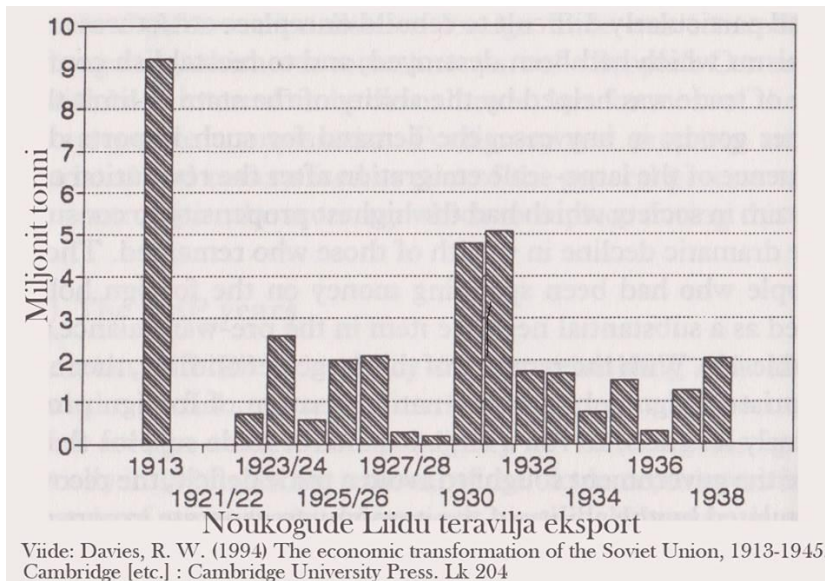
The aim of this study is to compare the collectivization process of Estonian agriculture with the earlier campaign in the Soviet Union. Although at first glance the Estonian campaign might seem identical to the previous one, but in fact there were several differences. The forced collectivization in the Soviet Union was started by Stalin in 1928 without clear example of what kind of collective agriculture the regime wants. The creating of the kolkhoz system was a process of trial and error that lasted for several years. In the case of the Estonian campaign, a decade later there was a clear model and experiences how to achieve it. Once the regime went from careful sovietization to forced collectivization the “results” were quick and swift. These and other differences will be highlighted in the course of this study.

Lisad

Lisa 1. Põllumajandustoodangu langus ja ekspordi suurenemine Nõukogude Liidus

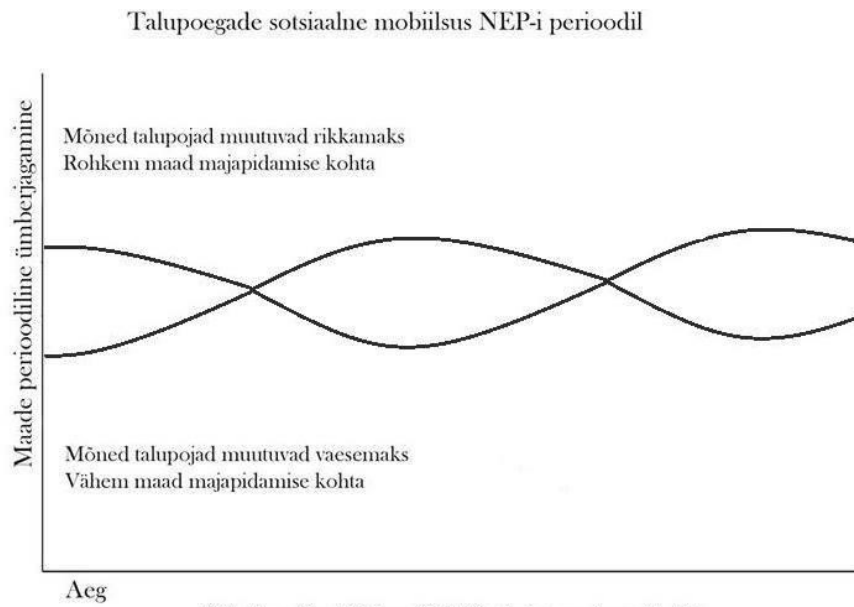

Joonis 1. Põllumajanduslik tulu Nõukogude Liidule pärast kollektiviseerimist

Joonis 2. Eksporditava vilja suurenenud maht.

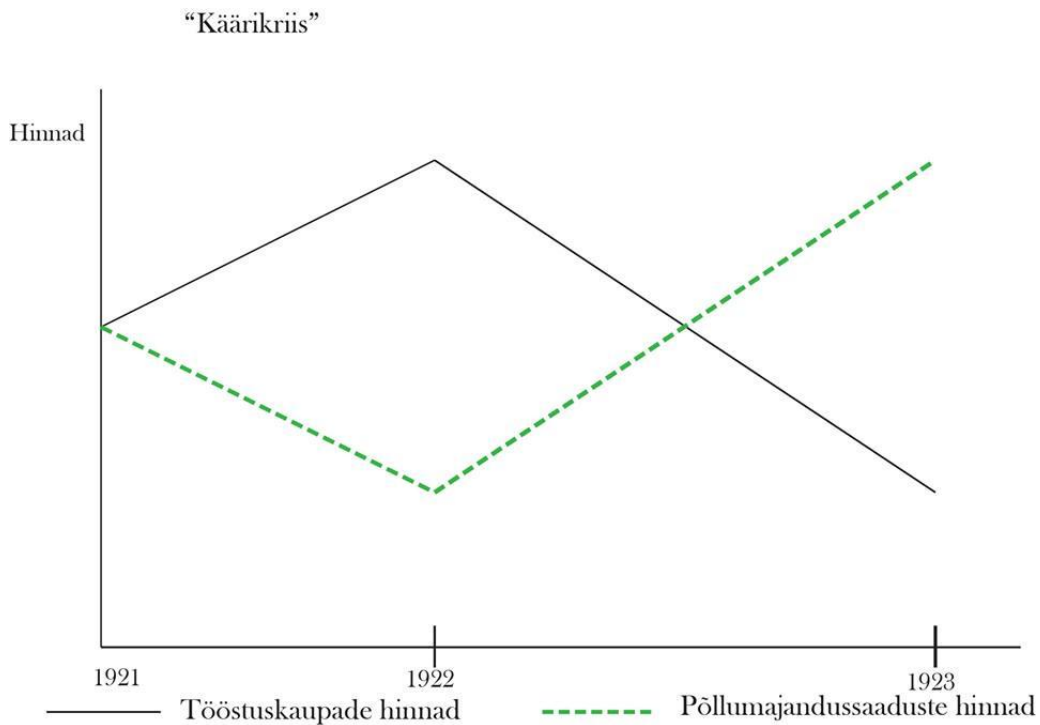
Lisa 2. Talupoegade sotsiaalne mobiilsus NEP-i perioodil

Viide: Suny, Ronald Grigor. (2011) The Soviet experiment. Lk 197

Lisa 3. 1923. aasta käärikriis

1923. aasta „käärikriis“ oli põhjustatud tööstuskaupade liiga kallist hinnast ja kokkuostuhindade liiga madalast hinnast. Kui need hinnakäärid eemaldati, kokkuostuhindade tõstmise ja tööstuskaupade hindade langetamise teel, lahenes ka kriis aasta jooksul. Sarnane kriis oli Nõukogude Liidus 1928. aastal, kuid tol korral otsustati turutingimusi eirata ja kasutada sundviisilisi meetmeid vilja kättesaamiseks talupoegadelt.

Viiide: Davies, R. W. (1994) The economic transformation of the Soviet Union, 1913-1945. Lk 10

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tõnis Tõldsepp (sünnikuupäev: 18.01.1988)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Sundkollektiviseerimise erinevused ja sarnasused Eestis ja Nõukogude Liidus“,

mille juhendaja on dotsent Olaf Mertelsmann,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 19.05.2014

(allkiri)

